

เสวนา

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์: บทเสวนาว่าด้วยอิทธิพลและผลกระทบ ของวิทยาศาสตร์ต่อพุทธศาสนา

ระวี ภาวิไล
มารค ตามไท

บันทึกของบรรณาธิการ

การเสวนาทางวิชาการที่นำเสนอนี้จัดขึ้นเป็นการภายในเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๓๗ ณ ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการเสวนาเพื่อตีพิมพ์ในวารสารพุทธศาสนศึกษาโดยเฉพาะ โดยมีบรรณาธิการทำหน้าที่ผู้ดำเนินรายการ

ส่วนที่หนึ่ง

การเปรียบเทียบพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

สมภาร เรื่องแรกที่ยากเรียนถามคือ ปัจจุบันได้มีความพยายามที่จะเปรียบเทียบพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ อยากทราบว่าในทัศนะอาจารย์ อะไรคือเหตุผลอันเป็นที่มาของความพยายามนั้น

ระวี การพยายามเปรียบเทียบนั้นหมายความว่า ทั้งสองเรื่องคือพุทธศาสนาก็ดี วิทยาศาสตร์ก็ดี มีสิ่งหนึ่งร่วมกัน คือว่าเป็นเรื่องของความรู้ วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ในรูปแบบหนึ่ง ตัวพุทธศาสนาซอกก็บอกแล้วว่าพุทธะแปลว่ารู้ เป็นศาสนาที่อาศัยหลักความรู้ เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นจะต้องเอามาเปรียบเทียบกันว่าความรู้ทั้งสองระบบเป็นความรู้ที่สอดคล้องกันหรือว่าแตกต่างกันอย่างไร

สมภาร เรียนถามอาจารย์เพิ่มเติมนิดหนึ่ง คือเมื่อเราพูดถึงความรู้ ความรู้นี้น่าจะมีได้หลายอย่าง พุทธศาสนาเป็นความรู้ระบบหนึ่ง วิทยาศาสตร์ก็เป็นความรู้อีกระบบหนึ่ง ทำไมเมื่อเลือกเปรียบเทียบ นักวิชาการฝ่ายพุทธจึงเลือกวิทยาศาสตร์ ไม่เลือกความรู้ระบบอื่นเช่นไสยศาสตร์ เป็นต้น ถ้าเราคิดว่านี่ก็เป็นความรู้เหมือนกัน

ระวี ไม่เป็น ไสยศาสตร์ไม่ใช่ความรู้นี้ คำว่าไสยะ แปลว่าหลับ เมื่อหลับมันจะเป็นความรู้ได้อย่างไร คำว่า ไสยะกับพุทธะนี้ต่างกัน พุทธะแปลว่าตื่น ตื่นนี้รู้ใช้ใหม่ ส่วนไสยะแปลว่าหลับ เมื่อหลับก็ไม่รู้ ไสยศาสตร์ไม่ใช่ ความรู้

สมภาร อาจารย์มารคพอนึกตัวอย่างออกใหม่ครับ ความรู้ระบบอื่นที่ไม่ใช่วิทยาศาสตร์

มารค อันนี้ขึ้นอยู่กับว่าเรากำลังเข้าใจว่าความรู้ แปลว่าความรู้เกี่ยวกับโลกทางกายภาพหรือเปล่า ผมว่า คำนี้คนใช้หลายความหมายเช่น รู้เรื่องศิลปะ บางที คำว่ารู้นี้เราก็ใช้กับเรื่องประสบการณ์เช่นรู้วิธีขับรถ ซึ่ง คงเป็นคนละความหมายกับคำว่ารู้ในวิชาวิทยาศาสตร์

ระวี ถ้าเพิ่มอีกคำหนึ่งเข้าไปคือ คำว่า ความเข้าใจ เป็นความรู้ความเข้าใจ ไม่ใช่แต่รู้อย่างเดียว ความรู้ ก็คือความรู้และความเข้าใจ เช่น ทำไมของตก บางคน อาจตอบว่าเพราะโลกมันดูดแล้วก็พอใจคำตอบนั้น แต่ เรื่องนี้อาจตอบได้อีกอย่างเช่น ของนี้มันเป็นปฐวีธาตุ ส่วนโลกก็เป็นปฐวีธาตุ แต่เป็นปฐวีธาตุใหญ่ เป็นแม่ ของปฐวีธาตุ เป็นธรรมชาติที่ลูกจะวิ่งเข้าหาแม่ เพราะ ฉะนั้นเมื่อเราปล่อยลูก ลูกมันก็วิ่งเข้าหาแม่ บางคน อาจอธิบายอย่างนี้แล้วก็พอใจคำอธิบายนั้น

สมภาร ปัญหาที่ผมกำลังจะถามคืออย่างนี้ครับ ผมว่ามันน่าประหลาดที่ภายในสังคมเรามีความรู้ ตั้งหลายอย่างหลายระบบ วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ ระบบหนึ่ง แต่นอกจากวิทยาศาสตร์ยังมีความรู้สาขาอื่น ทำไมเมื่อเราเลือกเปรียบเทียบพุทธศาสนากับความรู้ ระบบอื่นที่ไม่ใช่พุทธศาสนา เราจึงมักจะเลือกวิทยา- ศาสตร์ ไม่ค่อยเลือกความรู้สาขาอื่น

มารค ผมไม่แน่ใจว่าถ้าเอาเรื่องความรู้มาอภิปราย ตอนนี้จะเหมาะหรือเปล่า เพราะดูเหมือนว่าถ้าเอา เข้ามาตอนนี้ก็จะกลายเป็นตอบปัญหาอื่นที่เราจะคุยกัน ข้างหน้า ผมว่าเราเอาอย่างนี้ดีไหม ให้เราถามว่า เราจะ จัดการกับประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของเราอย่างไรดี เมื่อถามอย่างนี้เราจะพบว่า วิทยาศาสตร์ก็มีวิธีจัดการ

แบบหนึ่ง แบบที่อาจารย์ระวีพูดเมื่อสักครู่ว่าอธิบาย เป็นการจัดการประสบการณ์ในชีวิตแบบอธิบาย แต่วิธี อธิบายนี้ผมคิดว่าไม่ใช่ทั้งหมด ยังมีวิธีอื่น พุทธ- ศาสนาก็อาจจะใช้วิธีอื่น

ถ้าจะให้ผมเดาใจคนที่เลือกเปรียบเทียบพุทธ- ศาสนากับวิทยาศาสตร์ ผมอยากจะเดาอย่างนี้ เท่าที่ อ่านงานประเภทนี้ผมพบว่า พวกแรกเป็นพวกทำงาน ทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะวิชาฟิสิกส์ พวกนี้คล้าย กับจะมองว่าวิชาที่ตัวเองทำงานอยู่ถึงจุดตัน เมื่อถึงจุด ตันก็อยากแสวงหาวิธีมองหรือประสบการณ์แบบใหม่ พวกนี้อาจเห็นว่าเมื่อเปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับ พุทธศาสนาอาจช่วยให้เกิดมุมมองใหม่ ๆ จากพุทธศาสนา เพื่อนำไปแก้ปัญหาทางตันในวิทยาศาสตร์ นี่คือพวกหนึ่ง อีกกลุ่มหนึ่งคือคนที่ทำงานด้านพุทธศาสนา พวกนี้ ดูเหมือนจะเกรงว่าหากไม่แสดงให้คนสมัยนี้เห็นได้ว่า พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์เข้ากันได้ คนก็อาจจะ เชื่อถือวิทยาศาสตร์มากกว่าพุทธศาสนา ความคิด แบบนี้ก็เกิดในศาสนาอื่นด้วย พวกนี้เปรียบเทียบพุทธ ศาสนากับวิทยาศาสตร์เพื่อแสดงว่าพุทธศาสนากับ วิทยาศาสตร์ไม่ขัดกัน ไปกันได้ เราสามารถเชื่อวิทยา- ศาสตร์โดยไม่กระทบถึงความเชื่อในพุทธศาสนา

ระวี อยากเสริมอาจารย์มารค ผมคิดว่ามีนักศึกษา ทางพุทธศาสนาหรือนักคิดทางพุทธศาสนาจำนวนหนึ่ง เห็นว่า ผู้คนมีศรัทธาในความสำเร็จของวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ทำให้เกิดเทคโนโลยี แล้วเทคโนโลยีก็สร้าง สิ่งอำนวยความสะดวกสบายให้เรามากมาย ท่านเหล่านี้ ก็เลยคิดว่ามันน่าจะมีสิ่งจะอยู่ในวิทยาศาสตร์ เมื่อเห็น เช่นนั้นก็พยายามอธิบายพุทธศาสนาให้เห็นว่าสอดคล้อง กับวิทยาศาสตร์ด้วยความหวังว่าเมื่อคนทั้งหลาย เห็นว่าพุทธศาสนาสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ก็จะเกิด ศรัทธาในพุทธศาสนา ความเข้าใจเช่นนี้เกิดจากการ ไม่รู้พุทธศาสนาลึกซึ้งพอ

มารค คนเหล่านี้อาจหวังว่า ชาวพุทธโดยทั่วไปรู้ พุทธศาสนามาก่อนข้างผิวดิน อาจจะทำที่รู้จักโรงเรียน

เมื่อรู้เท่านั้นก็อาจคิดว่าวิทยาศาสตร์จะมาแทนที่พุทธศาสนา กลุ่มที่พยายามเปรียบเทียบพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์พวกที่สองที่เราากำลังพูดกันอยู่นี้อาจหวังเรื่องนี้เลยพยายามบอกว่าไม่ต้องทิ้งพุทธศาสนาหรอก เพราะพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ไปด้วยกันได้

สมภาร ตอนที่เราพบว่างานเขียนเปรียบเทียบพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มีอยู่สองประเภทหลัก ๆ งานประเภทแรกอาจจะยังไม่มีมากเท่าไร เท่าที่พบจะเป็นแบบที่สอง อยากเรียนถามอาจารย์ระวีว่าก่อนว่าอาจารย์คิดอย่างไรกับงานเหล่านี้

ระวี ผมไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไรนะ ผมคิดว่าไม่ควรจะนำมาเปรียบเทียบกัน ผมถือว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้แบบสมมติฐาน สมมติฐานคือการคาดคะเน สิ่งที่เราเรียกว่าทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ทั้งหมดเป็นการคาดคะเน คาดคะเนว่าธรรมชาติน่าจะมีหลักเกณฑ์อย่างนี้ มีกฎเกณฑ์อย่างนี้ เมื่อคาดคะเนอย่างนั้นก็ไปสังเกตรวบรวมข้อมูล เอามาวิเคราะห์ แล้วก็หาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรว่าเป็นไปตามที่คาดคะเนหรือเปล่า นี่คือวิธีหากฎธรรมชาติแบบวิทยาศาสตร์ แต่ทั้งหมดก็เป็นเรื่องของ การคาดคะเน

ส่วนพุทธศาสนาผมถือว่าที่มาของความรู้ในพุทธศาสนาคือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งไม่ใช่การคาดคะเน เพราะฉะนั้นมันเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เป็นคนละเรื่องเลยก็ว่าได้ แหล่งที่มาของความรู้ความเข้าใจในพุทธศาสนากับแหล่งที่มาของความรู้ความเข้าใจในวิทยาศาสตร์เป็นคนละระบบ เพราะฉะนั้นผมจึงไม่เห็นด้วย ในแง่ส่วนตัวผมเองไม่สนใจที่จะเปรียบเทียบและไม่สนใจที่คนอื่นพยายามเปรียบเทียบ

สมภาร อาจารย์มารคคิดอย่างไรครับ

มารค ผมว่ามองอย่างนี้ได้ไหมครับ สมมติเราไม่เริ่มต้นด้วยความคิดว่าความรู้ในพุทธศาสนาได้มาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งผมคิดว่าคนทางตะวันตกหลายคนก็ศึกษาพุทธศาสนาก็คิดอย่างนั้น

แต่คิดว่าหลักคำสอนในพุทธศาสนาเป็นปรัชญาของพระพุทธเจ้าเป็นงานทางความรู้ชิ้นหนึ่ง

ระวี เป็นทฤษฎี เป็นการคาดคะเนของพระพุทธเจ้า

มารค ครับ สำหรับคนกลุ่มนี้มันเป็นของธรรมดาที่จะเปรียบเทียบ เพราะมันก็คือ การคาดคะเนเหมือนกัน สำหรับคนพวกนี้ การคาดคะเนของพระพุทธเจ้าอาจเป็นการคาดคะเนพิเศษ เป็นญาณหยั่งเห็น (insight) หรืออะไรก็ตาม แต่ที่มาของความรู้นี้ดูเหมือนคนเหล่านี้จะไม่สนใจ สิ่งที่เขาสงวนใจคือตัวความรู้ซึ่งมีการยืนยันบางสิ่งบางอย่าง เมื่อไม่สนใจแหล่งที่มาแต่สนใจตัวความรู้ก็เปรียบเทียบได้ ผมว่าเหตุที่ทำให้การพูดคุยกันเรื่องนี้ในเมืองไทยค่อนข้างลำบากเพราะที่นี้ส่วนใหญ่จะมองเหมือนที่อาจารย์ระวีมอง ถ้าเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่าความรู้ในพุทธศาสนาจากการตรัสรู้ ทุกอย่างก็จบ เพราะเป็นคนละเรื่อง

สมภาร ขอเรียนถามอาจารย์มารคต่อ อันนี้เจาะจงถามเรื่องในบ้านเรา มีหนังสือที่เขียนโดยคนไทยประเภทชื่อพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ทราบว่าอาจารย์อ่านวรรณกรรมแนวนี้มาพอสมควร อยากทราบว่าอาจารย์คิดอย่างไรกับงานเหล่านี้

มารค ก็เหมือนหนังสือแนวอื่นคือคุณภาพแตกต่างกันเป็นหลายระดับ เท่าที่พบผู้เขียนดูจะรู้ส่วนหนึ่งดี แต่ไม่รู้อีกส่วนหนึ่ง เช่นรู้พุทธศาสนาดี แต่ไม่รู้วิทยาศาสตร์ ไม่รู้วิทยาศาสตร์ผมหมายถึงไม่เคยมีประสบการณ์ในการทำงานทางวิทยาศาสตร์ ทำให้ไม่รู้ลึกซึ่งเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ พอไม่รู้วิทยาศาสตร์ดีพอก็เลยเข้าใจว่าวิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ค้นพบความจริงด้วยวิธีการที่แน่นอน ในทางกลับกัน แม้ผมไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสนา แต่ก็พอรู้ว่าคนที่เปรียบเทียบบางคนไม่ค่อยคุ้นเคยกับพุทธศาสนาแต่อาจรู้วิทยาศาสตร์นี่ก็เป็นอีกประเภทหนึ่ง

สมภาร แล้วอาจารย์ระวีคิดอย่างไรครับกับวรรณกรรมพวกนี้

ระวี มันคนละระบบความคิดนะ ในพุทธศาสนา สิ่งที่เราต้องยอมรับคือพระพุทธเจ้ามีจริง พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เรื่องนี้สำคัญ พุทธศาสนาสอนว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะตรัสรู้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วพัฒนาตนเองไปเป็นขั้นตอน เมื่อปฏิบัติจนรู้แจ้งแล้ว ก็ย่อมสามารถตรวจสอบได้ว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านว่าเอาไว้เป็นจริงตามนั้นหรือไม่ เรื่องมันเป็นอย่างนี้ ความรู้ในพุทธศาสนาบรรจุอยู่แล้วในคำสอนของพระ-พุทธเจ้า แต่คนจะต้องพัฒนาศักยภาพในตัวจนถึงขั้นหนึ่งจึงจะสามารถยืนยันสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านสอนด้วยประสบการณ์ของตัวเอง

วิทยาศาสตร์ไม่ใช่แบบนี้ใช่ไหม วิทยาศาสตร์เป็นความรู้โดยการแสวงหาด้วยระเบียบวิธีการอันหนึ่ง แต่รากฐานของมันก็คือการคาดคะเน จากนั้นก็ใช้ประสบการณ์แสวงหาอะไรต่อมิอะไรมาพิสูจน์ความแม่นยำของการพยากรณ์ที่อาศัยรากฐานคือการคาดคะเนนั้น ถ้าไม่ตรง ไม่แม่นยำ ก็แก้ไขการคาดคะเน แก้ไขสมมติฐาน แก้ไขทฤษฎีของตนไปเรื่อย สมัยหนึ่งนิวตันบอกว่าที่ของตกเพราะอย่างนี้ ต่อมาไอน์สไตน์ก็บอกว่าไม่ใช่ มีอะไรอยู่เบื้องหลังที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น แต่ความเห็นของไอน์สไตน์ก็เป็นการคาดคะเนเหมือนกัน วันหนึ่งข้างหน้าอาจมีใครมาบอกว่า ในขอบเขตที่กว้างกว่าหรือละเอียดกว่าการคาดคะเนที่ว่ามันน่าจะต้องปรับปรุงมันเป็นอย่างนี้ ไม่มีคำว่าสิ้นสุดในวิทยาศาสตร์

สมภาร ขอเรียนถามอาจารย์ระวี คืออย่างนี้ครับ สมัยที่เรียนวิชาปรัชญาวิทยาศาสตร์ ผมเข้าใจว่า เมื่อพูดถึงสิ่งที่เรียกว่าความรู้ในวิทยาศาสตร์ ความรู้นั้นจะอยู่ในสองรูปแบบ คือความรู้ที่เป็นกฎ กับความรู้ที่เป็นทฤษฎี ส่วนที่เป็นกฎคือความรู้ซึ่งอยู่ในรูปของข้อความที่พูดถึงสิ่งที่สังเกตได้ด้วยอายตนะ ส่วนที่เป็นทฤษฎีคือความรู้ซึ่งอยู่ในรูปของข้อความที่บางส่วนกล่าวถึงสิ่งที่อยู่พ้นอายตนะ ผมคิดว่าเมื่อคนทั่วไปคิดถึงความรู้ในวิทยาศาสตร์ เขามักจะนึกถึงความรู้ที่เรียกว่ากฎ เมื่อ

กฎกล่าวถึงสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์แก่ตาได้ ความรู้นี้ก็เลยน่าเชื่อถือแย้งไม่ได้ ไม่ทราบผมเข้าใจถูกหรือไม่

ระวี ตามความเข้าใจของผม สมมติฐาน ทฤษฎี และกฎ เป็นคนละระดับของสิ่งเดียวกัน เป็นคนละระดับของความเชื่อถือเท่านั้น ไม่ใช่ระดับของการเข้าใจใกล้ความจริง สมมติฐานคือสิ่งที่ตั้งขึ้นเป็นจุดเริ่มต้นในการศึกษา เมื่อสมมติฐานนั้นได้รับการยืนยันจากการทดลองสังเกตการณ์มากขึ้นก็เรียกว่าทฤษฎี เมื่อใช้ทฤษฎีนั้นนาน ๆ เข้าไม่พบข้อผิดพลาดก็เข้าใจว่ามันน่าจะใกล้กับความจริงในธรรมชาติก็เรียกชื่อว่าการหรือกฎธรรมชาติ แต่ทั้งหมดนี้มันยังเป็นเรื่องของ การคาดคะเนว่าธรรมชาติแท้จริงเป็นอย่างไร เราเพียงแต่เชื่อว่าการที่เข้าใกล้ความจริง เข้าใกล้ลึกลง จะ แต่ไม่ใช่ตัวลึกลง ไม่ใช่กฎอย่างที่พุทธศาสนาเรียกว่านิยาม

ในทางพุทธศาสนา กฎธรรมชาติท่านเรียกว่านิยาม นิยามนั้นผมเข้าใจว่ามาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ท่านบอกว่าโลกเป็นอย่างนี้ ชีวิตเป็นอย่างนี้ และที่ท่านบอกได้อย่างนั้นเพราะท่านตรัสรู้ยังเห็นลึกลงคือความจริง นี่คือความเข้าใจของผม อีกเรื่องหนึ่งที่อยากพูด อาจารย์จะเอาลงพิมพ์หรือไม่ก็ตามนะ คือผมเห็นว่าท่านพุทธทาสท่านอาจจะเชี่ยวชาญทางด้านพุทธศาสนา แต่ท่านมองวิทยาศาสตร์ไม่ใช่อย่างที่คนในวงการวิทยาศาสตร์มอง ท่านพูดเสมอว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ ผมไม่เห็นด้วยกับสิ่งที่ท่านพูดทั้งที่ผมก็นับถือท่านในแง่อื่น ๆ มากมาย ผมคิดว่าวิทยาศาสตร์ที่ท่านว่านั่นเป็นวิทยาศาสตร์ที่ท่านเข้าใจเอาเองว่าเป็นอย่างนั้น ท่านบอกว่าวิทยาศาสตร์เล่นกับของจริง ไปหาข้อความทำนองนี้ได้เสมอในงานของท่าน ท่านบอกว่าวิทยาศาสตร์ไม่คาดคะเน วิทยาศาสตร์ที่ท่านพูดถึง ผมว่ามันคือวิทยาศาสตร์ของท่าน เป็นวิทยาศาสตร์ที่ท่านคิดเอาเอง ไม่ใช่วิทยาศาสตร์อย่างที่ท่านักวิทยาศาสตร์คิด

สมภาร เป็นไปได้ไหมครับว่าที่ท่านพุทธทาสพูด

ถึงวิทยาศาสตร์อย่างนั้น ท่านเข้าใจว่าความรู้ในวิทยาศาสตร์คือความรู้แบบกฎอย่างที่ผมพูดถึงเมื่อสักครู่นี้ ท่านไม่ได้นึกถึงส่วนที่เป็นทฤษฎีซึ่งมีเนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นการคาดคะเนธรรมชาติ

มารค คืออย่างนี้ คำว่ากฎก็ดี ทฤษฎีก็ดี เป็นคำที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในงานเขียนหรือตำราทางวิทยาศาสตร์ เป็นคำที่นักวิทยาศาสตร์ใช้กันอยู่เป็นประจำ และคำเหล่านี้จะปรากฏอยู่ทั่วไปในวรรณกรรมทางวิทยาศาสตร์ ทีนี้เมื่อนักปรัชญามาพูดเรื่องวิทยาศาสตร์ก็อยากจะทำให้การใช้คำเหล่านี้เป็นระบบ แต่แทนที่จะไปสำรวจว่าเมื่อนักวิทยาศาสตร์ใช้คำเหล่านี้ เขาใช้อย่างไร ก็พยายามจัดระบบให้อง ทั้งนี้เพื่อจุดประสงค์คือทำให้เข้าใจคำเหล่านี้ได้ตรงกันและง่ายขึ้น การจัดทำในลักษณะว่า ความรู้ใดที่พูดถึงสิ่งที่สังเกตได้ด้วยอายตนะทั้งหมดก็เรียกว่ากฎ ส่วนความรู้ใดที่มีเนื้อหาบางส่วนพูดถึงสิ่งที่ไม่สามารถสังเกตได้ด้วยอายตนะก็เรียกว่าทฤษฎี การจัดแบบนี้ไม่ได้ดูที่ระดับความมั่นใจอย่างที่อาจารย์ระวีพูดถึงเมื่อสักครู

สรุปคือ มีการใช้คำเหล่านี้สองแบบ แบบแรกก็อย่างที่อาจารย์ระวีพูดถึง แบบนี้เป็นการใช้ภายในวงการวิทยาศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์จะคุ้นเคยกับการใช้แบบนี้ แต่ทางปรัชญาใช้อีกแบบหนึ่ง คือแบบที่สอง แบบนี้ไม่จัดตามระดับความน่าเชื่อถือ แต่จัดตามสิ่งที่ความรู้นั้นพูดถึง ทฤษฎีสามารถพูดถึงสิ่งที่ประสาทสัมผัสไม่อาจรับรู้ก็ได้ มีบางความคิดเสนอลงขนาดว่าสิ่งที่ทฤษฎีพูดถึงไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่มืออยู่จริงก็ได้ เราอาจสมมติว่าสิ่งนั้นมีเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำนายปรากฏการณ์ในอนาคตก็ได้ หรือบางพวกอาจคิดว่าสิ่งที่ทฤษฎีพูดถึงแม้ไม่อาจสังเกตได้ด้วยอายตนะ แต่ก็มืออยู่จริง ผมคิดว่าในวงการวิทยาศาสตร์เองคงไม่แบ่งอย่างนี้

ผมว่าสุดท้ายเราต้องกลับมาที่สิ่งที่อาจารย์ระวีพูดถึงเรื่องนี้ทั้งหมดอยู่ที่ความเข้าใจต่อการตรัสรู้ของพระ-

พุทธเจ้า เมื่อสักครูเราพูดถึงการเปรียบเทียบพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ เราพูดกันว่ามีบางคนเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปรียบเทียบ เพราะเขาคิดว่าชาวพุทธส่วนใหญ่ไม่เข้าใจพุทธศาสนาลึกซึ้งพอ เมื่อไม่มีความศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็อาจถูกดึงออกจากศาสนาได้ง่าย สิ่งที่ผมอยากจะรู้คือ ถ้าความศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าสำคัญ เราจะมีวิธีทำให้คนศรัทธาได้อย่างไร

ระวี แม้แต่พระองค์เองน่าจะเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแค่ไหนก็ยังไม่ทราบ พระสงฆ์ส่วนใหญ่น่าจะเชื่อหรือเปล่าว่าพระพุทธเจ้ามีจริง พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง และทุกคนมีศักยภาพที่จะตรัสรู้อย่างพระพุทธเจ้าท่านนี้คือตถาคตโพธิสัทธา ความศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า สิ่งนี้สำคัญมากในพุทธศาสนา ถ้าไม่มั่นใจในศักยภาพของตนเอง อะไร ๆ มันก็ไม่มีความหมายในพุทธศาสนา

สมภาร เมื่อตะกี้นี้อาจารย์มารคถามว่าตามความเห็นของอาจารย์ระวีวิธีหรือเปล่าที่จะทำให้คนซึ่งไม่เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าหรือไม่มั่นใจเชื่อเรื่องนี้ ถ้าทุกอย่างเริ่มต้นด้วยความเชื่อมั่นอันนี้ก็เป็นอันหมดปัญหา แต่ดูเหมือนว่าคนที่เขียนหนังสือเปรียบเทียบพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์อาจจะเห็นวิธีทำให้คนเชื่อด้วยการปฏิบัติธรรมจนถึงระดับที่อาจารย์บอกว่าใช้ยืนยันการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าได้ เป็นวิธีที่ยากเกินไป จึงใช้วิธีที่ง่ายกว่าคือแสดงให้เห็นว่าความรู้ในพุทธศาสนาก็มีน้ำหนักน่าเชื่อเท่ากับความรู้ในวิทยาศาสตร์ คำถามคือ ถ้าไม่ใช่วิธีแบบนี้ อาจารย์คิดว่ามีวิธีอะไรที่จะทำให้คนศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องเขียนหนังสือเปรียบเทียบ

ระวี ผมว่าเอาอย่างนี้ดีไหม ให้ผมเล่าให้ฟังดีกว่าว่าเหตุใดผมจึงมีความเชื่อถือในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า กรณีของผมอาจใช้เป็นคำตอบในเรื่องวิธีการที่ถามได้กระมัง โดยส่วนตัวผมเป็นคนที่ยาก

อยากเห็นอยากเข้าใจอะไรมากมาย แล้วผมก็พยายามศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในหลายทางผมจึงมาเกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ มาเกี่ยวข้องกับปรัชญาแล้วก็มาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในที่สุด

อาจจะเป็นด้วยว่าคำสอนที่ให้ปฏิบัติเบื้องต้น บางอย่างในทางพุทธศาสนาเมื่อรับเอามาทำแล้วได้ผล ไม่ใช่ว่าได้ผลในระดับมากมายอะไรเลย เป็นเรื่องพื้นๆ นี่แหละ อย่างท่านบอกว่าให้ทำสมาธิ เราก็ทำ ท่านบอกว่าเมื่อทำอย่างนั้นจะมีผลอย่างนั้นๆ เราก็รู้สึกว่าเป็นไปตามอย่างนั้น พุดง่าย ๆ ว่าเมื่อปฏิบัติตามคำสอนในขั้นต้นๆ เราก็ได้ผลอย่างที่ควรได้รับ และเมื่อศึกษาไปเรื่อย ๆ เราก็พบว่าทั้งหมดนี้พระพุทธเจ้าท่านบอกมาจากการตรัสรู้ของท่านเรื่องนี้เราก็รับไว้ไม่ยากนัก สำหรับผมไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเรื่องยากที่จะยอมรับว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะรู้ตรงๆ แล้วมันก็มีอะไรบางอย่างในชีวิตเล็กๆ น้อยๆ ที่บอกเราว่าเรารู้จักมันตรงๆ ไม่ใช่รู้จักโดยการอนุมาน โดยการให้เหตุผล และไม่ใช่โดยการตั้งทฤษฎีอะไรต่อมีอะไรมาอธิบาย ในชีวิตเราไม่มีอะไรไม่น้อยที่เรารับรู้ด้วยประสบการณ์ตรง และเราก็เข้าใจว่าความรู้อันนี้ พวกนี้แหละที่ทำให้เราเข้าใจโลก เข้าใจชีวิต อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านว่าไว้

ส่วนที่สอง

ผลกระทบของวิทยาศาสตร์ต่อพุทธศาสนา

สมภาร คราวนี้เรามาขึ้นเรื่องใหม่ เรื่องผลกระทบของวิทยาศาสตร์ต่อพุทธศาสนา ขอเรียนถามอาจารย์ระวิก่อนว่า โลกปัจจุบันเป็นโลกที่พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์กำลังเผชิญหน้ากัน ขอเรียนถามว่า ในทัศนะของอาจารย์ ในสถานการณ์เช่นนี้ชาวพุทธควรวางตัวอย่างไร เป็นไปได้หรือไม่ที่ชาวพุทธจะมุ่งทำความเข้าใจศาสนาของตนเองก็เพียงพอแล้วโดยไม่ต้องสนใจวิทยาศาสตร์ก็ได้

ระวิ ผมพูดเสมอว่า ถ้าเราจะศึกษาพุทธศาสนาให้ถูกต้องและไม่สับสน อย่าเอาความรู้ในระบบอื่นเข้ามายุ่งด้วย โดยเฉพาะความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ อย่าเอาเข้ามายุ่งด้วย อย่าเอาเข้ามาตีความหมาย เพราะว่าคำจำกัดความของข้อธรรมทุกข้อในพุทธศาสนาชัดเจนในตัวอยู่แล้ว อย่ามาบอกว่าเป็นพลังงานเป็นต้น ผมเห็นว่ามันเป็นการสร้างความสับสนในความคิดนะ ด้วยเหตุผลอย่างที่ผมพูดมาแต่ต้นแล้วว่า เรื่องของวิทยาศาสตร์เป็นการคาดคะเน การคาดคะเนเบื้องต้นของวิทยาศาสตร์ก็คือคาดคะเนว่าทุกอย่างในโลกนี้มีสสาร และเรียกสสารนั้นว่าสสาร แต่ทางพุทธศาสนาตามคำของพระสารีบุตรถ้าผมจำไม่ผิด โลกนี้เป็นอนัตตา ในความหมายว่าเป็นสิ่งไม่มีสสาร บาลีว่า อนตตา อสสารกฎเฐน^๑ หลักอนัตตานี้วางอยู่บนรากฐานของความคิดที่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีสสาร มันตรงกันข้ามกันเลยกับวิทยาศาสตร์

ทีนี้เมื่อเริ่มต้นด้วยแนวคิดที่ว่าสิ่งทั้งหลายมีสสาร ก็คิดต่อไปว่าสสารนี้กินที่มีมวลเมื่อกินที่ก็ต้องมีที่ให้มันอยู่ ความคิดเรื่องสถานที่ (space concept) ก็เข้ามา ความคิดนี้จะเรียกว่า เทลับัญญัติหรือทิสบัญญัติก็ได้ อันนี้เป็นบัญญัตินะ ไม่ใช่ปรมาตถ์^๒ ไม่มีจริง เป็นสิ่งที่คนคิดขึ้นสร้างขึ้นในสมอง ผมขอไม่ใช่คำว่าสมอง เอาว่าเป็นสิ่งที่จิตของคนสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์คือ ความสะดวกในการคิดเท่านั้น เป็นการง่ายที่จะคิดว่าตนเองกำลังอยู่ในกรอบของกาลและอวกาศ (space-time frame) มนุษย์เลยสร้างกรอบของกาลและอวกาศขึ้น นอกจากจะสร้างทิสบัญญัติ มนุษย์ก็สร้างกาลบัญญัติขึ้นด้วย แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นเพียงบัญญัติ ไม่ใช่ปรมาตถ์ ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริง

ที่กล่าวมานี้หมายความว่าอย่างไร หมายความว่าโลกตามความคิดของวิทยาศาสตร์นี้มันเป็นโลกของสมมติบัญญัติตั้งแต่ต้นเลย มันเป็นโลกที่มนุษย์สร้างขึ้นในใจจากสิ่งที่เข้ามาทางทวารทั้งห้า คำว่าทวารในพุทธศาสนานี้ก็มีความหมายเฉพาะเหมือนกัน เอาละ เราเรียกว่าทวารก็แล้วกัน^๓ สิ่งที่เข้ามาทางทวารห้านี้ที่

จริงมันเป็นปรมาตม์ คำว่าปรมาตม์นี่ก็ต้องนิยามตามหลัก พุทธศาสนา แต่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากปรมาตม์นั้นเช่น ทิสบัญญัติและกาลบัญญัติเป็นสมมติลัทธิจะ

อาจารย์ถามว่าแล้วจะเผชิญกับมันอย่างไร ผมว่า ต้องเผชิญด้วยความรู้เท่าทัน แต่คนส่วนใหญ่ก็ไม่รู้ เรากำลังเผชิญกับโลกที่ถูกปรุงแต่งขึ้น โลกที่เราคิดว่าเรามีอยู่ นี่ที่จริงเราปรุงแต่งมันขึ้นนะ ในโลกนี้มีตัวเราเป็น ศูนย์กลาง เป็นพระเอก ผมก็มีโลกของผมที่ผมเป็นศูนย์กลาง โดยมีอาจารย์กับอาจารย์มารค หรือแม้แต่ภรรยาผม ลูกผม เป็นตัวประกอบในภาพยนตร์ที่ผมเล่นเป็นพระเอก นี่คือโลกที่ปรากฏแก่ผม โลกนี้แหละที่วิทยาศาสตร์พยายามศึกษา

มารค สมมติลัทธิจะที่เรียกว่าสสารนี่ที่จริงเป็นสิ่งที่คนสมมติขึ้นเพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกทางกายภาพมาเป็นพันๆ ปีแล้ว จริงๆ สิ่งนี้ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ เพราะในวงการวิทยาศาสตร์เองก็มีความคิดบางสายที่ว่าไม่มีทางที่มนุษย์จะเข้าถึงตัวสสาร เมื่อเป็นเช่นนี้ก็พยายามอธิบายทฤษฎีต่างๆ ให้อยู่ในระดับจิต^๕ โดยให้ทุกสิ่งในโลกทางกายภาพมีฐานะเป็นเพียงปรากฏการณ์ เรื่องนี้เคยมีคนทำ แต่ทำยาก อย่างเช่นเขียนทฤษฎีของนิวตันทั้งหมดใหม่โดยลบภาษาทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับสสารทิ้ง แล้วเอาภาษาปรากฏการณ์เข้ามาแทน^๕

ผมว่าความคิดที่ว่าโลกนี้มีแก่นสารไม่ใช่หัวใจของวิทยาศาสตร์ ที่ความคิดนี้มีอยู่ในวิทยาศาสตร์ก็เพราะบังเอิญว่ามันสะดวกที่มนุษย์จะเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกด้วยวิธีเข้าใจว่ามีสสารรองรับปรากฏการณ์เหล่านั้นอยู่ อันที่จริงวิทยาศาสตร์จะไม่เอาความคิดนี้ก็ได้ โดยเขียนกฎหรือทฤษฎีเสียใหม่ให้อยู่ในรูปภาษาปรากฏการณ์ แต่ว่าวิธีนี้อาจยากกว่าการเขียนกฎหรือทฤษฎีในรูปของภาษาที่สมมติว่ามีสสารเท่านั้น

ผมอยากจะทำกลับมาหาคำถามที่ว่าชาวพุทธในยุคนี้ ควรศึกษาวิทยาศาสตร์เพื่อเปรียบเทียบกับพุทธ-

ศาสนาหรือเปล่า ซึ่งอาจารย์ระวีก็บอกไปแล้วว่าไม่ควร เอาวิทยาศาสตร์มาอธิบายหรือตีความหลักธรรมในพุทธศาสนา แต่ผมมองอีกมุมหนึ่งว่า สมมติเราคิดว่าเราเป็นผู้แสวงหาเหมือนกับที่สมัยหนึ่งก่อนการตรัสรู้พระพุทธเจ้าท่านก็เป็นนักแสวงหา ก็สมควรที่เราจะสัมผัสทุกสิ่งเท่าที่จะทำได้ แต่ก็อย่างที่อาจารย์ระวีเตือน ถ้าสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ระวัง เอาสองเรื่องมาปนกันในตอนที่ไม่ควรปน ก็เป็นอันตรายได้ แต่ถ้าเราระวังเรื่องนี้ไปพร้อมๆ กับศึกษาทุกอย่างน่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อการแสวงหา มากกว่าการไม่เปรียบเทียบ

สมภาร ขอเรียนถามอาจารย์ระวีเพิ่มเติม สมมติมีคนบางคนเป็นชาวพุทธรู้สึกว่าการไม่รู้วิทยาศาสตร์ในสมัยนี้ อย่างเพียงพอ น่าจะเป็นอุปสรรคในการเผยแผ่พุทธธรรม อาจารย์จะอธิบายให้เขาฟังอย่างไร

ระวี จะอธิบายอะไรละในเมื่อเรามีศรัทธาในวิทยาศาสตร์อย่างนั้น อันที่จริงที่คนศรัทธาวิทยาศาสตร์นี้ เพราะความสำเร็จของวิทยาศาสตร์ในการสร้างเทคโนโลยี สิ่งที่มาปะทะคนส่วนใหญ่ในโลกนี้ไม่ใช่ปรัชญาของวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ความคิดที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อนในวิทยาศาสตร์อย่างที่อาจารย์มารคได้พูดมานี้ แต่มันคือความสำเร็จของวิทยาศาสตร์ที่ทำให้พวกเราที่นั่งคุยกันอยู่ที่นี่สามารถเก็บคำพูดของเราลงในเทปอะไรอย่างนี้ต่างหาก พูดอีกอย่างคือเทคโนโลยีซึ่งเกิดจากวิทยาศาสตร์มันสร้างความประทับใจให้คนทั้งหลาย ทำให้ผู้คนคิดว่าเมื่อมันมีความสำเร็จขนาดนี้มันต้องมีความจริง มันต้องเป็นสัจจะ ที่จริงมันไม่จำเป็นหรอก เรื่องนี้ยกตัวอย่างได้มากมาย คำอธิบายว่าอะไรเป็นอะไรกับการกระทำแล้วได้ผลนี่หมอมือก็ทำได้ รักษาคนป่วยให้หายโดยอ้างถึงสิ่งที่มีความเชื่อถือและไม่สามารถพิสูจน์ได้ นี่หมอมือเขาทำกันอยู่ ไม่งั้นหมอมือในสังคมบรรพกาลจะอยู่ได้อย่างไรหากไม่มีความสำเร็จในการรักษาไข้ไหม นักเทคโนโลยีก็เป็นหมอมือพวกหนึ่งเหมือนกันนะ

มารค ที่จริงวิทยาศาสตร์ในบางสาขาไม่ค่อยสำคัญ

ที่จะนำมาช่วยให้เกิดความรู้อยิ่งขึ้นในพุทธศาสนา แต่เมื่อเราไม่เข้าใจมัน เราจึงไม่สามารถชี้ให้เห็นได้ว่ามันไม่สำคัญ จริงๆ เราอาจไม่จำเป็นต้องรู้วิทยาศาสตร์สาขา นั้น แต่เมื่อเราไม่เข้าใจ เราจึงไม่สามารถชี้ได้ว่า สิ่งนี้ไม่ ต้องรู้จักได้ ความหมายคือ ก่อนจะบอกได้ว่าเราไม่ จำเป็นต้องรู้อะไร เราต้องรู้มันก่อน

สมภาร ชาวพุทธที่เป็นชาวบ้านธรรมดาอาจไม่ ต้องรู้วิทยาศาสตร์ก็ได้ แต่ชาวพุทธที่เป็นนักวิชาการ หรือผู้ทำหน้าที่เผยแพร่พุทธธรรมอาจจะจำเป็นต้องรู้ วิทยาศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์มีข้อจำกัดใน บางเรื่อง อาจารย์มารคคิดอย่างไรครับ

มารค มันขึ้นอยู่กับว่าต้องการรู้เพื่ออะไร ผมไม่เคยได้ยินนักวิทยาศาสตร์หรือข้อเขียนทางวิทยาศาสตร์ที่บอกว่า จะเป็นชาวพุทธที่สมบูรณ์ต้องรู้วิทยาศาสตร์ ถ้าเราคิดว่าเป้าหมายชีวิตของชาวพุทธคือการ ดับทุกข์ วิทยาศาสตร์ก็คงไม่ช่วยในเรื่องนี้ จริงอยู่ที่ บางครั้งอาจมีเรื่องประหลาดๆ เช่น อาจมีนักจิตวิทยา บางพวกมาพูดว่าถ้าศึกษาจิตวิทยาตามแนววิทยาศาสตร์จะช่วยแก้ปัญหาเรื่องทุกข์ แต่ผมว่าทุกข์ที่ คนพวกนี้พูดถึงเป็นคนละอย่างกับทุกข์ในพุทธศาสนา ทุกข์ที่คนเหล่านี้พูดถึงอาจเป็นเพียงแค่ความกมลุ่มใจเท่านั้น ไม่ใช่ทุกข์ในระดับลึกซึ่งที่พุทธศาสนาสอนให้ดับ ถ้าเป้าหมายชีวิตชาวพุทธคือการดับทุกข์ตามที่ว่ามานี้ก็ไม่ จำเป็นที่จะต้องรู้วิทยาศาสตร์เพราะมันไม่เกี่ยวกับ คำสอนในพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ก็ ตรงที่พูดถึงข้อเท็จจริงในโลกกายภาพ ส่วนนั้นอาจ เกี่ยวกัน วิทยาศาสตร์อาจบอกว่าที่พุทธศาสนาพูดถึง โลกทางกายภาพว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นไม่ถูก วิทยาศาสตร์จะเข้ามายุ่งกับพุทธศาสนาในเรื่องอย่างนี้ซึ่ง ไม่ใช่เรื่องดับทุกข์

ระวี ผมมองวิทยาศาสตร์อย่างนั้นนะเรารู้ว่าวิทยาศาสตร์มันเกิดขึ้นในตะวันตกและจุดเน้นหนักของวิทยาศาสตร์ก็คือโลกที่เราเรียกว่าโลกทางกายภาพ ผมมักจะอธิบายอย่างนี้ว่า ทำไมคนตะวันตกจึงสนใจที่จะเรียนรู้

เรื่องโลกทางกายภาพ คำตอบคือก็เพราะสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่คนตะวันตกอาศัยอยู่มันมีความ รุนแรง ลมฟ้าอากาศมันรุนแรง ฤดูกาลทั้งหลายก็ แตกต่างกันไปมาก ในฤดูหนาวน้ำแข็งก็ตกลงมาจากฟ้า ว่ามันแฉะ แล้วคนจะทำกิจกรรมในช่วงนั้นก็ไม่ได้ จะ ต้องกักตุนอาหารเอาไว้ สรุปว่าสภาพแวดล้อมมันเป็น ประโยชน์เป็นคู่ปรับของมนุษย์ เมื่อต้องต่อสู้ หลักการคือ ต้องรู้จักคู่ต่อสู้ ในที่นี้คู่ต่อสู้คือโลกทางกายภาพ เพราะ ฉะนั้นคนตะวันตกจึงพยายามเรียนรู้และเข้าใจโลกทาง กายภาพ

ที่นี้พวกเขาก็คิดว่าก่อนจะมีเรา มันมีโลกทางกายภาพมาก่อน เราเป็นหน่วยของชีวิตที่เกิดขึ้นมาที่หลังโลก และเกิดมาเพื่อต่อสู้กับสิ่งเหล่านี้ มนุษย์มีความสามารถ ที่จะเรียนรู้ควบคุมและเอาชนะธรรมชาติ วิทยาศาสตร์ เจริญด้วยความคิดแบบนี้แต่ก็เป็นความเจริญทางวัตถุนะ แต่เมื่อวิทยาศาสตร์ใช้ระบบอันเดียวกันนี้มาแสวงหา ความรู้เกี่ยวกับเรื่องความรู้สึก นึกคิด ความสำเร็จ ของมันก็ลดลงเรื่อยๆ มันลดลงตั้งแต่พิจารณาศึกษา สิ่งที่มีชีวิตคือพืช พอมาถึงสัตว์ก็ลดลงอีกระดับหนึ่ง พอมาถึงมนุษย์มันก็ยิ่งลดลงใหญ่ ยิ่งมาใช้ศึกษา สังคมมนุษย์มันก็ยิ่งลดหนักเข้าไปอีก ปัญหาที่ประสบใน ปัจจุบันคือการนำวิทยาศาสตร์มาใช้ในสังคมศาสตร์ มันไม่ประสบความสำเร็จ

พุทธศาสนา มองโลกมองชีวิตในอีกแง่หนึ่ง เรา อาจเรียกว่ามองอีกทัศนะหนึ่งเลยก็ได้ ทัศนะที่เรียกว่า ฆณิกะ ในบางแห่งจะบอกว่าพุทธศาสนาเป็นฆณิกวาทะ คือมองประสบการณ์ทั้งหมดเป็นขณะ เหมือนกับเรา วิเคราะห์สิ่งต่างๆ ที่เราเห็นในโรงหนัง ผมชอบอ้างถึง เรื่องนี้เสมอ เมื่อเราเข้าไปในโรงหนัง แรกทีเดียวมีจอว่าง แล้วเขาก็ฉายภาพไปบนจอ เขาฉายภาพแล้วเขาก็ดับ ไฟมืด ฉายแล้วก็ดับอย่างนี้สลับกัน ๒๔ ภาพต่อ วินาทีบนจอว่าง ผมเน้นคำว่า จอว่าง แต่ภายในไม่ถึง นาที โลกทั้งโลกก็ปรากฏแก่เรา มีผู้คน มีตัวตน มีอะไร ต่อมีอะไรมากมายเกิดขึ้น มีเลือดเนื้อ มีชีวิตปรากฏบน

จนวนั้น แต่ขณะในพุทธศาสนามันสั้นกว่านั้นมากมาย สั้นกว่า ๑ ส่วน ๒๔ วินาทีมากมาย การรับรู้ของเรา แบ่งซอยเป็นขณะสั้น ๆ ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น ขณะที่เกิดขึ้นเป็นลำดับนี้แหละที่สร้างโลกของแต่ละคนขึ้น มองในแง่ที่ไม่มีหรือกลสารพลังงาน ไม่มีอะไรทั้งสิ้น มีแต่ขณะแห่งการรับรู้ โลกทั้งโลกคือขณะเหล่านี้ซึ่งถูกประมวลให้มอดิต อนาคต และปัจจุบัน แต่ว่าในขณะที่ใดขณะหนึ่งนั้น มันเป็นเวลาเดียวกันนั้น ขณะที่ว่านี่เป็นประตูกจากอดีต อดีตทั้งหมดมาปรากฏในขณะที่ปัจจุบันซึ่งจะดับไปแล้วกลายเป็นอนาคต

สมภาร อาจมีชาวพุทธบางคนคิดว่า แนวคิดสำคัญบางอย่างในวิทยาศาสตร์ช่วยให้เราอธิบายหลักธรรมในพุทธศาสนาบางเรื่องได้ชัดเจนขึ้น เช่น เรื่องอนัตตา อาจารย์คิดอย่างไรกับความคิดนี้

ระวี ผมคิดว่าไม่จำเป็นเลย อย่างหลักอนัตตา ถ้าไปดูอนัตตลักขณสูตรจะพบว่าท่านอธิบายเอาไว้ชัดเจนในตัวอยู่แล้ว สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นควรยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือไม่ นี่คือหลักอนัตตาที่ผมเห็นว่าแจ่มแจ้งในตัวอยู่แล้ว นี่คืออนัตตาตามพระสูตร ถ้าเป็นเรื่องการปฏิบัติ อนัตตาคือการให้เห็นชีวิตว่าเป็นแต่เพียงขณะ ขณะเหล่านี้ประมวลกันเข้าแล้วคนก็ไปหลงยึดว่าเป็นตัวตน ที่จริงมันเป็นสมมติบัญญัติ เป็นสิ่งที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้น ถ้าปฏิบัติก็จะเห็นว่าที่จริงไม่มีหรือตัวตน มีแต่ขณะ เรื่องนี้ผมว่าชัดเจนอยู่แล้วในตัวเอง ไม่เห็นต้องให้วิทยาศาสตร์มาช่วยตรงไหน

มารค เรื่องนี้ผมคิดว่าต้องมองเป็นสองระดับ ระดับแรกมองว่า ถ้าการศึกษาวิทยาศาสตร์หรืออ่านงานทางวิทยาศาสตร์เพื่อจุดประสงค์คืออาจมีบางแง่คิดในวิทยาศาสตร์ที่ช่วยให้การเข้าใจหลักธรรมอย่างอนัตตาเป็นต้นดีขึ้น ผมคิดว่าไม่เห็นเสียหายตรงไหน แต่ไม่ใช่สิ่งจำเป็น ระดับที่สองมองว่า การศึกษาวิทยาศาสตร์หรืออ่านงานทางวิทยาศาสตร์ถ้าเพื่อนำไปใช้ยืนยันหรือสนับสนุนหลักธรรมในพุทธศาสนา อันนี้อาจมีปัญหา

เพราะอย่างที่อาจารย์ระวีพูดเมื่อสักครู่ว่า วิทยาศาสตร์เป็นของไม่แน่นอน ถ้าเราคิดว่าหลักธรรมในพุทธศาสนาได้มาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งมีความหมายว่าหลักธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งแน่นอน ปัญหาจะเกิดว่า เป็นไปได้อย่างไรที่เอาของไม่แน่นอนคือวิทยาศาสตร์มาสนับสนุนของที่แน่นอนคือพุทธศาสนา

สมภาร คราวนี้ขอเรียนถามเรื่องโดยเฉพาะเข้ามาชนิดหนึ่ง เมื่อไม่นานมานี้ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ไปแสดงปาฐกถาที่คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เรื่อง พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ คำบรรยายนั้นต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นหนังสือ ซึ่งอาจารย์ระวีเองก็ได้เขียนคำนำให้ อาจารย์คิดอย่างไรกับปาฐกถานี้

มารค ข้อความว่าเข้ามาเป็นรากฐานนี้ไม่ค่อยชัดว่าแปลว่าอะไร ดูเหมือนท่านเองก็คงรู้สึกอย่างนั้น ท่านจึงเสนอให้ใช้ข้อความใหม่ ดูเหมือนจะบอกว่า ควรจะทำวิทยาศาสตร์ภายในกรอบอะไรสักอย่าง กรอบของพุทธศาสนาหรืออะไรทำนองนี้ การบอกว่าพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์นี้มันเหมือนกับจะลงไปถึงเรื่องญาณวิทยา (epistemology) ในพุทธศาสนา แล้วเอาญาณวิทยานั้นมาเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ ผมว่าหนังสือไม่ได้พยายามทำอย่างนั้น

ระวี เรื่องนี้เท่าที่ผมจำได้ท่านเจ้าคุณไม่ได้เป็นผู้ตั้งชื่อหัวข้อปาฐกถาเอง ผู้ที่เรียนนิมนต์ท่านเป็นผู้ตั้งชื่อให้ แล้วดูเหมือนว่าท่านเองก็ได้ทำความเข้าใจเรื่องนี้กับผู้ฟังก่อนที่จะแสดงปาฐกถาแล้ว เมื่อตีพิมพ์เป็นหนังสือ เขามาขอให้ผมเขียนคำนำให้ แต่ผมไม่ใช่นักที่มีความจำตึก เพียงแต่จำได้ว่า ท่านไม่ได้เอาพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มาเปรียบเทียบกัน ท่านกล่าวถึงความคิดของนักวิทยาศาสตร์ว่าในหลายกรณีก็เป็นความคิดที่ลึกซึ้ง อาศัยการหยั่งเห็นบางอย่างที่ไม่ใช่เพียงการใช้เหตุผลธรรมดา ผมขอตอบแค่นี้เพราะจำอะไรไม่ค่อยได้ ถ้าจะให้แสดงความเห็นจริงๆ ต้องเอาหนังสือมาวางอ่านทีละหน้า ๆ ตอบตอนนี้อาจพลาด

สมภาร เราจะไม่เจาะจงหนังสือของท่านเจ้าคุณก็ได้ ขอเปลี่ยนคำถามใหม่ สมมติมีคนบอกว่าวิทยาศาสตร์นี้เมื่อเดินไปถึงจุดหนึ่งจะตัน ไปต่อไม่ได้ หากต้องการไปไกลกว่านั้นจะต้องพึ่งพาสิ่งอื่นเป็นรากฐานเช่น พุทธศาสนา อาจารย์คิดว่าความคิดที่พูดมานี้เป็นไปได้เพียงใดในฐานะที่อาจารย์เป็นคนในวงการวิทยาศาสตร์

ระวี เท่าที่ผมเข้าใจเอาโดยส่วนตัวของผมเอง การค้นพบทางวิทยาศาสตร์หลายเรื่อง มันไม่ได้อาศัยการคาดคะเนเพียงอย่างเดียวหรอก หากแต่อาศัยอะไรที่คล้ายๆจะเป็นการหยั่งรู้หรือจะเรียกว่าการตรัสรู้น้อยๆ ก็ได้นะ การค้นพบหลายครั้งหลายหนในทางวิทยาศาสตร์นี้ นักวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบแรกที่เดียวจะคิดอย่างไรก็คิดไม่ออก พยายามทุ่มเทคิดในแง่มุมต่างๆ อย่างละเอียดลออก็คิดไม่ออก มองไม่เห็นคำตอบ เลยหยุดเพราะหมดแรง แล้วอยู่ๆ ในวันหนึ่งก็เกิดมีภาพบางอย่างผุดขึ้นในใจ อาจจะเป็นอย่างที่พุทธศาสนาเรียกว่านิมิตนะ ทำให้เห็นแบบ (model) เห็นลู่ทางที่จะตอบปัญหาที่ตนเองคิดค้างคาอยู่ ตัวอย่างกรณีที่พูดมานี้ก็เช่นการพยายามอธิบายปรากฏการณ์ทางอะตอมซึ่งตันอยู่ระยะหนึ่ง แล้วก็มีคนที่เขาถือกันว่ามีสติปัญญาสามารถในการหยั่งเห็นอย่างเช่น นีลส์ บอห์ร มาแก้ปัญหา คนพวกนี้คล้ายๆ เห็นภาพนิมิตว่าเรื่องนี้มันน่าจะเป็นอย่างนั้น แล้วก็นำเอาภาพนั้นไปอธิบายปรากฏการณ์อะไรได้มากมาย

อันนี้จะเรียกว่าเป็นการอาศัยศักยภาพภายในของมนุษย์ที่จะรู้อะไรตรงๆ ก็คงได้ ฝรั่งเศสเรียกว่าอะไรนะ intuition หรืออะไรทำนองนี้แหละ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเขาก็ว่าเป็น intuition เหมือนกัน แต่เป็น intuition ขนาดยักษ์ ถ้าเราคิดว่าการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ในบางเรื่องเกิดจากการหยั่งเห็นดังที่กล่าวมานี้ก็แปลว่าเรายอมรับในศักยภาพของมนุษย์ ยอมรับว่าสติปัญญาของมนุษย์ก้าวกระโดดไปอย่างเร้นลับโดยไม่ได้ดำเนินไปตามขั้นตอนหรือกลไกอะไรได้ ลึกๆ แล้วศักยภาพของมนุษย์มันทำงานในตัวมันเอง แล้วมันก็แสดงผลงานออกมาให้เราเห็นเป็นระยะๆ และ

ผลงานนั้นก็สามารถนำไปใช้ได้หลายเรื่อง ผมว่าเรื่องอย่างนี้มันมีอยู่ในการแสวงหาของมนุษย์ ฝรั่งเศสก็ยอมรับในความรู้แบบนี้ แต่จะรู้ขนาดใหญ่ว่ารู้ริยสังละทุกซี้ได้หมดก็คงมีเพียงพระพุทธเจ้าเท่านั้น เป็นความรู้ที่เปลี่ยนบุคลิกของผู้รู้อย่างสิ้นเชิง การตรัสรู้ไม่ใช่การรู้อย่างเดียวนะ ความรู้อันเกิดจากการตรัสรู้เปลี่ยนบุคลิกของเราเลยนะ เป็นความรู้ที่ทำลายรากของความมัวหมองในชีวิตให้หมดไปโดยสิ้นเชิง ความรู้อันนี้เป็นความรู้ที่มีศักยภาพสูงที่สุด

มารค เรื่องจุดตันที่เรากำลังอภิปรายกันอยู่นี้ผมว่ามีอยู่สองแบบ แบบแรกคือ วิทยาศาสตร์พัฒนาไปค่อนข้างแคบ พัฒนาไปในกรอบที่จำกัด วิทยาศาสตร์อธิบายปรากฏการณ์ทางกายภาพของโลกในแนวหนึ่ง มาตลอด ไม่เคยออกไปจากแนวนี้ เช่นไม่แตะเรื่องความสุขในชีวิตมนุษย์ เป็นต้น แม้จะมีวิทยาศาสตร์บางสาขาเช่นจิตวิทยาเดินออกมาจากกรอบจำกัดนี้บ้าง แต่วิทยาศาสตร์โดยส่วนใหญ่จะเดินไปในกรอบที่กล่าวถึงข้างต้น เป็นการเดินไปในแนวลึก การเดินไปในแนวนี้พบว่ามีระดับหนึ่งเจอทางตัน เช่นในทฤษฎีเกี่ยวกับอนุภาค นี่ก็จุดตันในทางลึก

จุดตันอีกแบบหนึ่งคือจุดตันทางด้านกว้าง มีคนพูดกันว่าวิทยาศาสตร์พัฒนาไปไกล แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ก็ยังไม่ค่อยมีความสุขกัน ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ยังไม่เอื้อที่จะให้มนุษย์มีชีวิตอย่างเป็นสุข อันนี้ต้องถือเป็นทางตันของวิทยาศาสตร์ด้วย เป็นทางตันในแง่ที่ตัววิทยาศาสตร์เองไม่สามารถเอื้อในทางกว้างที่จะให้มนุษย์มีชีวิตสงบสุข

ทีนี้เวลาที่คนบอกว่าพุทธศาสนาอาจจะช่วยแก้ทางตันเหล่านี้เท่าที่ผมอ่านมาสังเกตเห็นว่าจะหมายถึงทางตันทั้งสองแบบ ในทางลึกก็คิดกันว่า การอ่านคัมภีร์พุทธศาสนาที่พูดถึงเรื่องที่ลึกซึ้งอย่างเช่นพระอภิธรรม อาจช่วยให้เห็นภาพใหม่ๆ ที่ไม่เคยเห็นซึ่งอาจนำไปใช้แก้ปัญหาที่ประสบอยู่ หลายคนคิดว่า การอ่านงานในพุทธศาสนาอาจช่วยกระตุ้นความคิด อ่านเฉยๆ ไม่ได้

งานอย่างศรัทธาหรือปฏิเสธ แต่อ่านเพื่อกระตุ้นความคิดสำหรับนำไปแก้ปัญหาทางวิทยาศาสตร์ในทางลึก

สำหรับการแก้ทางตันด้านกว้างอันนี้ต่างจากด้านลึก ใจด้านลึกดูเหมือนว่าพุทธศาสนาจะมีบทบาทในแง่กระตุ้นความคิด แต่ไม่มีคำตอบสำเร็จให้จะต้องไปหาเองได้ในทางกว้างดูเหมือนพุทธศาสนาจะมีคำตอบที่แน่นอนสำเร็จรูปไว้ให้แล้ว หลักที่บอกว่าทำอะไรในश्यจึงจะเป็นสุขมีอยู่แล้วในพุทธศาสนาซึ่งหลักเหล่านี้อาจประยุกต์เข้ากับวิทยาศาสตร์ทำให้วิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่จะเอื้อให้เกิดความสุขแก่มนุษย์

เท่าที่เห็น นักวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะนักฟิสิกส์ ก็เคมี ซึ่งตั้งกันเป็นกลุ่มทางอินเดีย^๕ พยายามศึกษาพระไตรปิฎกเพื่อเอาคำสอนในพระไตรปิฎกไปสร้างเป็นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ เช่นทฤษฎีควอนตัม มองจากแง่นี้พระไตรปิฎกก็คือแหล่งทางปัญญาที่นักวิทยาศาสตร์สามารถใช้เป็นแหล่งกระตุ้นความคิดเพื่อแก้ปัญหาทางวิทยาศาสตร์ นอกจากทางลึกนี้แล้วก็มี การพูดกันที่ผ่านมาวิทยาศาสตร์ไม่ค่อยสนใจบางเรื่องเช่นความสุขของมนุษย์ ในส่วนนี้คำสอนในพุทธศาสนาดวงวิไลได้เอะอะที่จะให้วิทยาศาสตร์เอื้อประโยชน์สุขแก่สังคม

สมภาร อาจารย์ระวีคิดอย่างไรกับนักวิทยาศาสตร์ พยายามศึกษาพุทธศาสนาเพื่อกระตุ้นความคิดสำหรับแก้ปัญหาทางลึกในวิทยาศาสตร์

ระวี อาจารย์มารคบอกแล้วว่า เขาเอาแนวคิดที่เขาบซึ่งแตกต่างจากที่เขาคิดมาไปกระตุ้นความคิดของเขาก็เกิดความคิดในแง่ต่าง ๆ แต่เดิมเขาเคยมองโลกแบบนี้อ่ศึกษาพุทธศาสนาที่อาจเปลี่ยนไปมองอีกแบบหนึ่งองอย่างที่ผมพูดมาในตอนต้นว่าแบบขณะ ผมว่าวิทยาศาสตร์ไม่เคยมองโลกแบบเป็นขณะ ปรัชญาตะวันตกแม้ว่าผมจะไม่ได้ศึกษามาก แต่ก็เชื่อว่ายังไม่ยมมองโลกแบบเป็นขณะ การมองโลกแบบเป็นขณะือที่เรียกว่าฉณิกวาทะนี้พระอภิธรรมได้พัฒนาไว้มาก

มารค ผมค่อนข้างสงสัยที่อาจารย์พูด อาจารย์ว่าวิทยาศาสตร์ไม่ได้มองโลกแบบเป็นขณะ แต่สิ่งที่พบในทางปรัชญาก็คือ การมองโลกว่าเป็นสิ่งที่ปรากฏต่อเราจะแบ่งเป็นขณะหรือไม่ก็ตาม ก็มีคนเสนอมาตลอดแนวคิดนี้ทางปรัชญาเรียกจิตนิยม แล้วก็มีคนคิดกันว่าจิตนิยมนี้อาจใช้เป็นพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ เป็นการอธิบายวิทยาศาสตร์บนพื้นฐานของจิตนิยม จิตในที่นี้ไม่ใช่สิ่งของนะครับ แต่หมายถึงสิ่งที่ปรากฏแก่เรา เช่นภาพ เสียง เป็นต้น

ส่วนที่สาม

ความรู้ในพุทธศาสนากับความรู้ในวิทยาศาสตร์

สมภาร ขอขึ้นเรื่องใหม่คือเรื่องความรู้ในพุทธศาสนากับความรู้ในวิทยาศาสตร์ ขอเริ่มที่อาจารย์มารคไม่ทราบว่าในความเห็นของอาจารย์ สองระบบความรู้นี้เหมือนหรือต่างกันอย่างไร

มารค ผมคงพูดเกี่ยวกับพุทธศาสนาไม่ค่อยได้ขอพูดทางวิทยาศาสตร์ก่อนก็แล้วกัน เวลาพูดถึงความรู้ในวิทยาศาสตร์มีเรื่องต้องระวังคือ คนมักคิดกันว่าวิทยาศาสตร์มีวิธีแสวงหาความรู้ที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งและนักวิทยาศาสตร์ทุกคนใช้วิธีการที่ว่านี้ ที่จริงวิทยาศาสตร์ไม่มีวิธีการใดวิธีการหนึ่งที่แน่นอน วิธีการที่ใช้ในวิทยาศาสตร์มีพัฒนาการมาตลอด วิธีการบางอย่างที่วงการวิทยาศาสตร์ปัจจุบันยอมรับในอดีตอาจเป็นวิธีที่วงการวิทยาศาสตร์เวลานั้นไม่ยอมรับ ตัวอย่างเช่น เมื่อดาร์วินเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการโดยการเลือกสรรตามธรรมชาติ สมาคมวิทยาศาสตร์อังกฤษบอกนี่ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ว่าสิ่งที่ดาร์วินเสนอเท็จ แต่เพราะวิธีการไม่เป็นที่ยอมรับว่าเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์แต่ปัจจุบันวงการวิทยาศาสตร์ก็ยอมรับวิธีการที่ดาร์วินใช้

เพราะฉะนั้น วิธีการของวิทยาศาสตร์จะบอกว่าต้องแบบนี้แบบนี้แน่นอนไม่มีเปลี่ยนแปลงไม่ได้ บางคนอาจบอกว่าวิธีหลักของวิทยาศาสตร์คือการดูผลที่ทฤษฎี

นั่นทำนาย แต่ทฤษฎีวิทยาศาสตร์บางทฤษฎีก็ไม่สามารถใช้หลักที่ว่านี้เพราะเป็นทฤษฎีที่ไม่ได้ทำนายอะไร ตัวอย่างก็เช่นทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วินที่พูดถึงสักรุ่นนี้ที่ทฤษฎีนี้เป็นที่ยอมรับก็เพราะเป็นทฤษฎีที่อธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติชุดหนึ่งที่ดีที่สุดเท่าที่มีอยู่ แม้ว่าคำอธิบายนั้นจะเป็นการอนุมาน โดยไม่สามารถทดสอบได้ก็ตาม จะเห็นว่าเท่าที่กล่าวมานี้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ค่อนข้างกว้าง จะบอกแค่ว่าวิธีการของวิทยาศาสตร์คือดูว่าทฤษฎีนี้ทำนายอะไรไว้แล้วไปตรวจสอบดูว่าจริงหรือไม่ คงไม่ได้ วิธีการของวิทยาศาสตร์กว้างและซับซ้อนกว่านั้น

ในส่วนของพุทธศาสนา เท่าที่ผมอ่านพบว่ามิชชาพุทธบางคนไปเอาวิธีการอันหนึ่งของวิทยาศาสตร์มา แล้วบอกว่าเป็นวิธีการของพุทธ วิธีการที่ว่านี้คือวิธีการใช้ประสบการณ์เป็นตัวตัดสิน คนเหล่านี้จะบอกว่าพุทธศาสนาสอนว่าก่อนจะเชื่อถือสิ่งที่พระพุทธรเจ้าสอนให้ทดลองปฏิบัติดู เมื่อพบว่าได้ผลตามที่ท่านว่าไว้ก็ยอมรับมาเป็นความเชื่อถือ แล้วคนเหล่านี้ก็จะสรุปว่าวิธีของพุทธตามที่กล่าวมานี้เป็นวิธีเดียวกับที่วิทยาศาสตร์ใช้ ผมว่ากรณีอย่างนี้เป็นการเลือกเอาบางเรื่องมาเปรียบเทียบ ในพุทธศาสนาอาจมีวิธีการอย่างอื่นที่ไม่ใช่แบบนี้ และในวิทยาศาสตร์เองก็ยังมีวิธีอื่นอย่างวิธีที่ดาร์วินใช้ที่กล่าวถึงตอนต้น การเปรียบเทียบแบบนี้ทำให้ดูเหมือนว่าทั้งพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์มีวิธีแน่นอนอย่างเดียวกันในการแสวงหาความรู้ซึ่งผมคิดว่าคงไม่ใช่

สมภาร อาจารย์ระวีว่าอย่างไรครับ

ระวี ก็อย่างที่ผมว่ามาแล้ว มันต่างกัน ในทางพุทธศาสนา เรามีคำสอนของพระพุทธรเจ้า เป็นคำสอนเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ คำสอนเหล่านี้จะบอกเราว่าอะไรเป็นอะไร หน้าที่ของเราคือตรวจสอบว่าสิ่งที่ท่านว่าไว้นั้นจริงหรือไม่จริงด้วยการปฏิบัติเพื่อให้เกิดประสบการณ์ ประสบการณ์นี้จะเป็นตัวตัดสิน พุทธศาสนามีแผนที่เตรียมไว้ให้แล้ว เรามีหน้าที่เดินไปตามแผนที่นั้น เมื่อ

เราเดินไปตาม เราจะเห็นเองว่า อ้อที่ท่านว่าไว้มันเป็นอย่างนี้เอง ข้อนี้แตกต่างกับวิทยาศาสตร์

มารค ขอเรียนถามอาจารย์ระวี การเดินไปตามแผนที่นี้เพราะเป็นวิธีช่วยให้ถึงที่หมายไว้ หรือว่าเพราะเป็นทางเดียวที่ต้องไป ไปทางอื่นไม่ได้

ระวี ที่จริงแล้วนะ ทางมันคงไม่มีทางเดียว เป้าหมายในการเดินทางอาจเป็นเป้าหมายเดียวกัน แต่วิธีเดินอาจต่างกัน ตามศักยภาพ ตามภูมิธรรมของแต่ละคน

มารค ที่ผมถามคือมีทางอื่นหรือไม่ที่ไม่ใช่ทางของพระพุทธรเจ้า

ระวี ทางของศาสนาอื่นใช้ไหม

มารค อาจจะเป็นทางของศาสดาอื่น หรือเป็นทางที่คนคนนั้นแสวงหาเองก็ได้ แต่ทั้งหมดไม่ใช่ทางของพระพุทธรเจ้า

ระวี อันที่จริงสิ่งที่พระพุทธรเจ้าท่านทรงสอนและชี้ให้เห็นนี้มันคือตัวธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ที่อยู่ในคนทุกคน เพราะฉะนั้นถ้าใครสอนตัวธรรมชาตินี้หรือใครก็ตามหาทางเองจนที่สุดก็รู้ธรรมชาติที่ว่านี้ ก็ต้องถือว่ารู้สิ่งเดียวกันกับที่พระพุทธรเจ้าท่านรู้ พระพุทธรเจ้าท่านคงไม่ผูกขาดว่าวิธีของท่านเท่านั้นที่จะช่วยให้เห็นธรรมชาติที่ว่านั้น ท่านประกาศเสมอว่าก่อนหน้าท่านมีผู้รู้เกิดมาประกาศธรรมแล้วมากมาย ท่านเป็นคนหนึ่งในบรรดาท่านเหล่านั้น

มารค อาจารย์กำลังบอกว่าการหาความรู้ตามหลักพุทธศาสนามีสองแบบ แบบหนึ่ง คือเดินไปตามทางที่มีผู้ชี้ไว้แล้ว อีกแบบหนึ่งคือหาเองเพราะไม่รู้ว่ามีผู้พบทางนั้น และได้ชี้บอกไว้แล้ว ที่ผมอยากทราบคือพระพุทธรเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้ ท่านแสวงหาความรู้แบบไหน

ระวี ตอนแรกท่านก็ไปเรียนกับคนอื่นเช่นไปเรียนสมาธิกับครูสอนสมาธิสองคน แต่เมื่อพบว่าวิธีการนั้นไม่ช่วยให้ถึงที่หมายท่านก็ถอนตัวออกมาแล้ว

แสวงหาทางของตนเอง แต่เมื่อตรัสรู้แล้ว ท่านก็ยัง
เอนวิธีทำสมาธิแบบเดียวกับที่เคยเรียนกับครูสอนสมาธิ
ของคนนั้น เพียงแต่ทรงปรับให้การทำสมาธินั้นเป็น
คนสำหรับการตรัสรู้ คือทรงยอมรับว่าเขาเองก็ไม่ใช่ว่า
ใดทั้งหมด เป็นแต่เพียงไปไม่ถึงเป้าหมายเพราะไป
ติดอยู่บางจุดเท่านั้น

สมภาร ผมว่าเรากลับมาที่คำถามที่ผมถามใน
เอนต้นอีกครั้งนะครับ ที่ผมเรียนถามอาจารย์ว่าความรู้อัน
นพุทธศาสนากับความรู้ในวิทยาศาสตร์เหมือนหรือต่าง
กันอย่างไรผมหมายความว่า ความรู้ในพุทธศาสนาเป็น
ผลมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ส่วนความรู้ใน
วิทยาศาสตร์ได้มาจากการแสวงหาค้นคว้าของนักวิทยา-
ศาสตร์ เมื่อมองจากแง่มุมนี้ ทั้งพระพุทธเจ้าและนัก
วิทยาศาสตร์จะมีสถานะตรงกันประการหนึ่งคือเป็นผู้
พยายามแสวงหาความรู้เหมือนกัน แม้ว่าจะจะเป็น
ความรู้คนละเรื่องก็ตาม สิ่งที่ผมอยากทราบคือวิธีการที่
พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้ในการแสวงหาความรู้ก่อน
การตรัสรู้นั้นเหมือนกับวิธีการที่นักวิทยาศาสตร์ใช้
อนจะได้ความรู้ันั้นๆ มาหรือไม่ ดูเหมือนท่านพุทธ-
ศาสนจะเห็นว่าไม่ต่างกัน

มารค ท่านพุทธทาสบอกว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้า
ท่านทำก่อนการตรัสรู้ไม่ต่างจากสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ทำ

สมภาร ใช่ครับ คือท่านคิดว่ากระบวนการทั้งหมด
ทรงทำก่อนจะตรัสรู้คือกระบวนการวิธีลองผิดลองถูก
ทดสอบอย่างนี้อย่างนั้นไปเรื่อย จนที่สุดก็พบคำตอบที่
ท่านพอใจ วิธีนี้ท่านพุทธทาสคิดว่าเป็นวิธีที่นักวิทยาศาสตร์
ทั่วๆ ไปใช้กันอยู่

ระวี ผมก็ว่าในตอนนั้นเนื่องจากมันเป็นการ
แสวงหา วิธีการก็คงไม่ต่างจากที่นักวิทยาศาสตร์
แสวงหาหรอก

สมภาร คราวนี้เราจะไม่ดูวิธีการ แต่จะมาดูตัว
ความรู้ันั้น สมมติเราคิดว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้
เป็นความรู้้อย่างหนึ่ง และสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบ

ก็เป็นความรู้้อย่างหนึ่ง ฝ่ายที่บอกว่าพุทธศาสนาเป็น
วิทยาศาสตร์มักจะพูดว่า วิทยาศาสตร์เป็นระบบความรู้
ที่เป็นสาธารณะในความหมายว่าใครก็สามารถพิสูจน์
ความรู้ในวิทยาศาสตร์ได้ แม้ว่าบางเรื่องจะต้องให้ผู้
เชี่ยวชาญพิสูจน์แทนก็ตาม ความรู้ในพุทธศาสนาก็
เช่นเดียวกัน ทุกคนสามารถพิสูจน์ได้ว่าจริงหรือเท็จ
ด้วยการลงมือปฏิบัติตาม สรุปว่าพุทธศาสนากับวิทยา-
ศาสตร์เหมือนกันตรงที่เป็นระบบความรู้ที่สามารถทดสอบ
ได้ ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้มักจะบอกว่าถ้าพิจารณา
ดูให้ดีจะพบว่าจริง ๆ แล้วสองระบบความรู้ไม่มีทาง
บอกได้ว่าเหมือนกัน จุดต่างที่สำคัญระหว่างพุทธศาสนา
กับวิทยาศาสตร์คือ วิทยาศาสตร์เป็นระบบความรู้ที่
อาจตรวจสอบว่าเท็จ (falsify) ได้ ในขณะที่พุทธ-
ศาสนาทำอย่างนั้นไม่ได้ พุทธศาสนาบอกว่าลองพิสูจน์
ด้วยการปฏิบัติธรรมแล้วจะเห็นผล เมื่อมีคนลองปฏิบัติ
แล้วไม่ได้ผลตามที่อ้างไว้ การปฏิบัติแล้วล้มเหลวไม่
สามารถชี้หักล้างคำสอนในพุทธศาสนาได้ เพราะ
ทุกครั้งที่เกิดเรื่องทำนองนี้ พุทธศาสนาก็จะบอกว่าที่ไม่
ได้ผลไม่ใช่เพราะพุทธศาสนาสอนไม่จริง แต่เพราะ
คนนั้นปฏิบัติไม่ถูก กรณีแบบนี้ถ้าเกิดในวิทยาศาสตร์
เราจะสามารถสรุปได้ว่าวิทยาศาสตร์เท็จ อาจารย์คิด
อย่างไรกับความคิดของคนสองฝ่ายนี้

มารค ขอพูดเรื่องแรกก่อน การที่วิทยาศาสตร์
บอกว่าให้ลองทำอย่างนี้อย่างนั้นแล้วจะเห็นผลที่แน่นอน
อย่างนี้อย่างนั้น ก็มีการถกเถียงกันมากกว่าใช่แก่นของ
วิทยาศาสตร์หรือไม่ บางฝ่ายบอกว่านี่ไม่ใช่แก่นของ
วิทยาศาสตร์ แก่นของวิทยาศาสตร์อยู่ที่มันเป็นความรู้ที่
สามารถตรวจสอบว่าผิดได้ วันนี้นั้นอาจจะยังไม่ผิด
แต่มันอาจผิดในวันใดวันหนึ่งข้างหน้า ถ้าผิดไม่ได้ก็ไม่ใช่
วิทยาศาสตร์^{๙๙} อันนี้น่าจะตรงกันข้ามกับทางพุทธศาสนา
ผมเข้าใจว่าในทัศนะของชาวพุทธ สิ่งที่พระพุทธเจ้า
ตรัสรู้ไม่ใช่แค่เพียงจริงอย่างเดียว แต่เป็นความรู้ที่
ต้องจริงด้วย^{๑๐} ถ้าสิ่งที่ผมเข้าใจถูกต้อง ความรู้ใน
พุทธศาสนากับความรู้ในวิทยาศาสตร์ก็ตรงกันข้ามกัน
ความรู้ในพุทธศาสนาเป็นความรู้ที่ต้องจริง ส่วนความรู้

ในวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่จริงในความหมายว่ามัน อาจเท็จหรืออาจผิดได้ เพียงแต่ว่าตอนนี้มันยังไม่ผิด เท่านั้น

สมภาร ตรงนี้ฟังดูแปลก อาจารย์คิดว่าความรู้เกี่ยวกับโลกทางกายภาพสามารถเป็นความจริงที่จำเป็น ต้องจริง (necessary truth) ได้อย่างนั้นหรือครับ

มารค ในวิทยาศาสตร์ความรู้เกี่ยวกับโลกทาง กายภาพไม่สามารถเป็นความจริงชนิดต้องจริงได้ แต่ ผมไม่ทราบว่ามีที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เป็นความรู้ชนิด ที่ต้องจริงหรือเปล่า อันนี้ไม่ค่อยแน่ใจ สมมติว่าเราเชื่อ ว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านพบเป็นความจริงที่ต้องจริง อันนี้สรุปได้เลยว่าความรู้ในพุทธศาสนาต่างจากความรู้ ในวิทยาศาสตร์แน่ ต่างกันตรงที่ความรู้ในวิทยาศาสตร์ จะบอกว่าเมื่อใดก็ตามที่พบปรากฏการณ์แบบนี้เรา สามารถสรุปได้ว่าวิทยาศาสตร์ผิด ถ้าความรู้ในพุทธ ศาสนาเป็นอย่างที่พูดตอนต้น คือแม้จะพบปรากฏ การณ์ที่ไม่ตรงกับสิ่งที่พุทธศาสนาบอกไว้ก็ไม่สามารถ พูดได้ว่าพุทธศาสนาสอนไม่จริง พุทธศาสนาก็ไม่ใช่ วิทยาศาสตร์ แค่นี้เท่านั้นนะครับ ไม่เกี่ยวกับเรื่องจริง หรือไม่จริง การที่คำสอนในพุทธศาสนาไม่อาจตรวจสอบว่าเท็จได้ไม่ได้แปลว่าคำสอนนั้นไม่จริง ที่เราสรุป ได้คือความรู้แบบนี้ไม่เป็นวิทยาศาสตร์เท่านั้น

วิทยาศาสตร์จะบอกเราล่วงหน้าว่าถ้าพบปรากฏ การณ์อย่างนี้ อย่างนั้นจะยอมให้สรุปว่าตนเองผิด และ จุดนี้เองที่มีคนนำไปวิจารณ์ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ ฟรอยด์และทฤษฎีสังคมของมาร์กซ์ว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เพราะทฤษฎีทั้งสองนี้ไม่ได้ระบุเอาไว้ว่า ถ้าพบเหตุ การณ์แบบนี้จะยอมให้สรุปว่าทฤษฎีของตนผิด ถ้าเรา เอาประเด็นนี้มาจับคำสอนในพุทธศาสนาทั้งหมดก็ขึ้น อยู่กับการมองว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เป็นแบบไหน พระพุทธเจ้าท่านเคยตรัสไว้ที่ไหนหรือแปลว่า ถ้าปฏิบัติ ไปแล้วพบปรากฏการณ์แบบนี้ยอมให้สรุปว่าสิ่งที่ ท่านสอนผิด

ระวี คำสอนในพุทธศาสนาถ้าเป็นพระพุทธรูปที่ ท่านจะบอกว่าท่านสอนสิ่งเหล่านี้ไปแล้วไม่ถูกต้อง ไม่มีหรอก พระศาสดาทังหลายจะไม่พูดอย่างนั้น จะพูด ได้อย่างไร มีแต่ท่านบอกว่าสิ่งที่ท่านสอนเป็นสิ่งที่ถูกต้อง พระธรรมเป็นสิ่งที่ถูกต้องดังาม อย่างเราสรรเสริญคุณ พระธรรมหกประการ เราจะบอกว่าพระธรรมนั้นพิสูจน์ ได้ ยืนยันได้ ไม่ขึ้นอยู่กับกาลสมัย เรียกเรื่องให้มาดูได้ อย่างมั่นใจ ทั้งหมดนี้แปลว่าพระธรรมเป็นสิ่งที่พิสูจน์กัน ได้ ไม่มีหรอกที่ท่านจะบอกว่าสอนไปอย่างนั้นแหละ พิสูจน์ไม่ได้หรอก อย่างนั้นไม่มี

มารค อันที่จริงวิทยาศาสตร์ก็ยืนยันว่าสิ่งที่ตนเอง พูดถูกต้อง คงไม่มีนักวิทยาศาสตร์คนไหนบอกว่าสิ่งที่ ตนเสนอผิด ในแง่นี้พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ก็คง คล้ายกันคือต่างกับบอกว่า สิ่งที่ตนเองเสนอถูกต้อง แต่ ผมว่าจุดต่างอยู่ตรงที่ วิทยาศาสตร์เมื่อบอกว่าสิ่งที่ ตนเองเสนอจริงแล้ว ยังเปิดทางให้พิสูจน์ว่าเท็จได้ คือ วิทยาศาสตร์ยอมรับว่าความรู้ของตนจริงเท่าที่ยังไม่มี การพิสูจน์ว่าเท็จ แต่ในส่วนของพุทธศาสนาผมคิดว่า เมื่อพุทธศาสนายืนยันว่าสิ่งนี้จริง พุทธศาสนาไม่เปิด ทางให้พิสูจน์ว่าเท็จได้ ความจริงที่พุทธศาสนาสอนเป็น ความจริงที่ต้องจริงอย่างนั้นตลอดไป

ระวี ไม่มีหรอก ในพุทธศาสนาไม่มีความรู้แบบนั้น สิ่งที่ท่านสอนเป็นสิ่งที่จริง

มารค ก็ตรงนี้แหละที่ผมเห็นว่าสองระบบความรู้นี้ ต่างกัน

ระวี ใช่ ความรู้ในพุทธศาสนาเป็นอวกาศ ไม่ จำกัดกาล ไม่ขึ้นกับกาลเวลา จริงอย่างนั้นตลอดไป

สมภาร ขอมาคำถามใหม่ คำถามมีว่า อาจารย์ คิดว่าความรู้ในพุทธศาสนากับความรู้ในวิทยาศาสตร์มี จุดอ่อนในตัวเองหรือไม่ และจุดอ่อนที่ว่ามันอีกฝ่าย สามารถเสริมให้แก้กันได้หรือไม่ ที่ตามเรื่องนี้เพราะ ผมนึกไปถึงข้อเขียนของไอน์สไตน์ที่ว่า วิทยาศาสตร์ที่

ภาคจากศาสนาเปรียบได้กับคนแขนขาพิการ ส่วน
ศาสนาที่ปราศจากวิทยาศาสตร์ก็เปรียบได้กับคนตาบอด^{๑๑}

ระวี คำว่าศาสนาในความคิดของไอน์สไตน์คือ
อะไรเราต้องวิเคราะห์วิจารณ์เสียก่อน ไอน์สไตน์เป็น
คนที่เป็นศาสนาน่าจะเป็นศาสนาฮีบรู ศาสนาที่ไอน์-
สไตน์หมายถึงในข้อความนี้คงได้แก่ศาสนาฮีบรู เมื่อ
เป็นอย่างนี้จะเอาข้อความนี้มาใช้กับพุทธศาสนาผม
ว่ามันไม่เข้ากันนะ นี่ประการหนึ่ง อีกเรื่องหนึ่ง ผมก็
เคยได้ยินมาเหมือนกันว่า ไอน์สไตน์กล่าวถึงความ
เคร่งในศาสนาว่า นักวิทยาศาสตร์ที่ซาบซึ้งในธรรมชาติ
ของโลก แล้วแสวงหาความรู้อย่างไม่ได้มีศูนย์กลางอยู่ที่
ตัวเอง คนเช่นนี้คือคนเคร่งในศาสนา ความรักที่จะรู้คือ
ศาสนา ความรักที่จะเข้าใจธรรมชาติของโลกคือศาสนา

ทีนี้ข้อความที่ว่าวิทยาศาสตร์ที่ปราศจากศาสนาก็
เหมือนคนแขนขาพิการคงหมายความว่า วิทยาศาสตร์
ที่มุ่งมองแต่วัตถุ มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับวัตถุ เพื่อจะ
เข้าใจประโยชน์จากวัตถุนั้น มันไม่มีความลึกซึ้งพอ ไอน์-
สไตน์เป็นคนที่มีน้ำใจที่อยากจะหยั่งรู้ว่าโลกเป็นอย่างไร
ชีวิตเป็นอย่างไร แต่ว่าแนวคิดของไอน์สไตน์ดูจะ
เป็นแนวคิดที่ว่า โลกนี้มันต้องมีระเบียบ อย่างที่เขาเอา
ไปพูดกันว่า ไอน์สไตน์เคยพูดว่า พระเจ้าไม่เล่นลูกเต๋า^{๑๒}
หมายความว่าอย่างไร พระเจ้าไม่เล่นลูกเต๋าหมายความว่า
ว่าไม่มีอะไรที่เป็นไปตามความบังเอิญเลย โลกของ
ไอน์สไตน์คือโลกของความเป็นเหตุเป็นผลอย่างสวยงาม
และการแสวงหาตามหลักการของความเป็นเหตุเป็นผล
อันงดงามนั้นแหละคือน้ำใจของนักวิทยาศาสตร์ น้ำใจ
อันนี้แหละที่ไอน์สไตน์คิดว่าคือความเคร่งในศาสนาที่
แท้จริง ศาสนาที่ไอน์สไตน์เข้าใจมันเป็นเรื่องของ
ระเบียบกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อันนี้ผมอดคิดไม่ได้ว่า
แนวคิดนี้น่าจะมาจากศาสนาฮีบรู พระเป็นเจ้านี้เป็น
ผู้เขียนขาดในเรื่องกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ พระเจ้าจะ
ไม่เล่นลูกเต๋า

ทีนี้ข้อความว่าศาสนาที่ปราศจากวิทยาศาสตร์ก็
เปรียบได้กับคนตาบอดไอน์สไตน์คงต้องการจะหมาย
ความว่า การถือศาสนาอย่างมงาย อย่างเอาครัทธา
เข้ายึดอย่างเดียว ไม่ใช่เหตุผล ก็เหมือนคนตาบอด และ
ถ้าจะให้ผมตีความหมายข้อความนี้ ผมว่าศาสนาที่
ไอน์สไตน์หมายถึงคงไม่ใช่พุทธศาสนาหรอก คงไม่
เกี่ยวกับพุทธศาสนาหรอก แต่มีเรื่องหนึ่งที่อยากพูด
อาจจะไม่เกี่ยวกับเรื่องที่เรากำลังอภิปรายกันอยู่ คือ
ผมเห็นมีคนอ้างเรื่อยว่าไอน์สไตน์เคยพูดว่าศาสนาที่
เหมาะสมที่สุดสำหรับยุควิทยาศาสตร์คือพุทธศาสนา
ผมยังไม่เคยเห็นต้นตอข้อความนี้ในงานเขียนของไอน์-
สไตน์ที่ไหน ไม่รู้ไปเอามาจากไหน

มารค ส่วนที่เกี่ยวกับไอน์สไตน์ผมคิดว่ามันคงมี
ความหมายสำหรับศาสนาที่มีพระเจ้ามากกว่าศาสนา
ที่ไม่มีพระเจ้า มีคนวิเคราะห์กันว่า ข้อความนี้คง
หมายความว่า ถ้าพระเจ้าสร้างมนุษย์มาให้มีหน้าที่
อย่างหนึ่งคือเข้าใจโลก แล้วพระเจ้ายกสร้างวิทยาศาสตร์
ไว้สำหรับเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการเข้าใจโลก ดังนั้น
การไม่ศึกษาวิทยาศาสตร์ก็คือไม่ทำตามความประสงค์
ของพระเจ้า ถ้าตีความอย่างนี้ ข้อเขียนของไอน์สไตน์
อันนี้ก็ไม่ได้เกี่ยวกับส่วนของคำถามที่อาจารย์ถามว่าพุทธ-
ศาสนากับวิทยาศาสตร์มีจุดบกพร่องในตัวที่ไหนหรือ
ไม่ และสองฝ่ายจะช่วยแก้จุดอ่อนให้แก่กันได้หรือไม่
ผมขอตอบส่วนแรกจะดีไหม ไม่เอาข้อความของ
ไอน์สไตน์เข้ามาปะปนเพราะเป็นคนละเรื่อง

ระวี ผมว่าไอน์สไตน์นี่เราอย่าไปอ้างอิงดีกว่า เวลา
พูดเรื่องศาสนาทำไมต้องอ้างไอน์สไตน์ ไอน์สไตน์อาจ
เป็นนักวิทยาศาสตร์ที่เก่ง แต่อาจจะไม่มีเวลามาศึกษา
เรื่องทางศาสนาให้ลึกซึ้ง ผมว่าเราอย่าไปพูดถึงเขาดีกว่า

มารค อาจารย์ถามว่าพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์
มีจุดอ่อนตรงไหนหรือไม่ ใช่ไหมครับ ผมว่า ถ้าจุดอ่อน
ที่กล่าวถึงนี้หมายถึงจุดอ่อนของระบบความรู้ เราจะพบว่า
จุดอ่อนของระบบความรู้ในวิทยาศาสตร์ค่อนข้าง

ปรากฏชัดเจน มันเยอะแยะไปหมด จุดอ่อนที่ผมหมายถึงไม่ใช่จุดอ่อนทางญาณวิทยา ไม่ใช่จุดอ่อนทางโครงสร้างของความรู้แบบวิทยาศาสตร์ แต่คือจุดอ่อนของการใช้ระบบความรู้ทั้งหมดนี้ดำเนินชีวิตอยู่ในโลก วิทยาศาสตร์เกี่ยวข้องกับโลกแคบเกินไป วิทยาศาสตร์ไม่แตะหลายเรื่องที่เป็นเรื่องสำคัญในชีวิตมนุษย์ เช่น เรื่องว่าทำอะไรชีวิตของเราจึงจะเป็นสุข เป็นต้น

ทีนี้คำถามตามต่อว่าจะเอาอีกระบบหนึ่งมาช่วยแก้จุดบกพร่องของอีกระบบหนึ่งได้หรือไม่ อันนี้ผมไม่ค่อยแน่ใจ ที่ไม่แน่ใจเพราะผมคิดว่า เป้าหมายในการแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์คือการได้มาซึ่งความรู้และความรู้นั้นก็ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์ นักวิทยาศาสตร์สามารถนั่งทำงานโดยไม่ต้องมองว่าเพื่อนมนุษย์กำลังจะอดอาหารตายหรือถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน เป็นต้น ถ้าจะเอาเป้าหมายของความรู้ในพุทธศาสนาคือการพ้นทุกข์เข้ามาเสริมเป้าหมายการหาความรู้ในวิทยาศาสตร์ตามที่พูดนี้ผมไม่แน่ใจว่าจะเอาเข้ามาได้หรือไม่ และจะเอาเข้ามาตรงไหน เพราะดูเหมือนพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มีเป้าหมายคนละอย่าง

สมภาร ผมว่าเอาอย่างนี้ดีไหมครับ เพื่อให้การอภิปรายปัญหานี้ง่ายขึ้น ผมขอถามว่า ถ้าเราคิดว่าเป้าหมายของพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ตรงกัน อย่างหนึ่งคือต้องการให้มนุษย์มีปัญญา อาจารย์คิดว่าปัญญาในทางพุทธศาสนากับปัญญาในทางวิทยาศาสตร์เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร

ระวี คำว่าปัญญาในทางพุทธศาสนานั้นจำแนกได้หลายอย่างนะ เอาอย่างนี้ก็แล้วกัน ความรู้วิชาหากินทั้งหลายนี้อาจจะถือว่าเป็นปัญญาได้ แต่ไม่ใช่ปัญญาชนิดที่สำคัญ คนต้องมีวิชาความรู้ในการทำมาหากิน แต่ความรู้ อย่างนี้ยังไม่ถือว่าสำคัญ ความรู้เรื่องโลก เรื่องชีวิตความเข้าใจในโลกในชีวิตต่างหากที่ถือว่าสำคัญ ความเข้าใจในชีวิตก็คือการพยายามเรียนรู้ว่าชีวิตนี้มันถูกผลักดันไปด้วยอะไร ทางพุทธศาสนาสอนว่าถูก

ผลักดันด้วยความอยาก ความโกรธ ความหลง ความอยากทำให้เราพยายามไขว่คว้าเหนียวดึงสิ่งนั้นเข้ามาหา ถ้าระหว่างนั้นมีสิ่งใดมาขัดขวางเป็นอุปสรรคของความโลภ เราก็จะพยายามผลักไสสิ่งนั้นออกไปด้วยความโกรธ ความเกลียดชังอยากทำลายให้พินาศนี้ในแง่หนึ่งก็เป็นความอยากนะ แต่เป็นความอยากในทางทำลาย ความอยากไม่ว่าจะอยากเอาหรืออยากทำลายมันก็มาจากความโง่ความหลงทั้งนั้น มันโง่เพราะไม่รู้ว่่าที่จริงสิ่งที่ตัวเองอยากนี่มันไม่เอาอยาก พอมองลงไปลึก ๆ แล้วนี่ จะเห็นว่ามันไม่น่าอยากเลย

สิ่งที่เราอยากนี่เมื่อมีปัญญาหยั่งรู้มันแล้วจะมองเห็นความไม่มีสาระในตัวมัน เช่นเดียวกันสิ่งที่เราเกลียดชังอยากทำลายเมื่อมีปัญญาหยั่งเห็นก็จะเห็นความไม่มีสาระ ถ้ารู้เท่าทันจะรู้ว่าแท้ที่จริงตนเองถูกตีถูกหลอก ความรู้เท่าทันนี้แหละคือตัวปัญญาในพุทธศาสนา ปัญญาที่คือความรู้เท่าทันความคิดนึกที่จะไปยึดมั่นเอาสิ่งซึ่งมันเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติว่านี่ตัวเรานี้ของเรา นี่คือตัวเขาที่เป็นศัตรูของเรา ความคิดทั้งหมดนี้จะไม่มีถ้ามีปัญญาหยั่งเห็น และเห็นชัดถึงขั้นที่ว่าไม่ใช่ด้วยศรัทธา ไม่ใช่ด้วยฟังเขาพูด ไม่ใช่ด้วยเชื่อตามที่พระพุทธเจ้าท่านว่าไว้ ไม่ใช่คิดเอาตามเหตุผลว่า มันน่าจะเป็นอย่างนั้นแบบที่นักวิทยาศาสตร์คาดคะเนเอา ความรู้แบบนี้ต้องปะทะเลย ต้องเรียกว่าปะทะเราตรง ๆ เลย เป็นสิ่งที่เราประจักษ์ชัดเจน มันปะทะทั้งความรู้สึกนึกคิดและอะไรทั้งหมดในชีวิตเราเลย มันเหมือนเกิดการปฏิวัติใหญ่ในจิตใจ สิ่งนี้จะทำให้เราเปลี่ยนทัศนคติได้อย่างแท้จริง นี่คือนิวตัน และปัญญาอันนี้แหละที่จะขจัดความโง่เขลา ความหลงยึดว่าสิ่งต่าง ๆ มีสาระเป็นตัวตน

มารค ปัญญาที่ว่านี้สามารถได้มาแม้คนผู้นั้นจะไม่รู้วิทยาศาสตร์หรือไม่

ระวี ไม่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ปัญญานี้ได้มาด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนา

มารค ถ้าไม่เกี่ยว วิทยาศาสตร์ก็ไม่มีส่วนจะมา

ช่วยเติมส่วนที่บกพร่องให้พุทธศาสนา แต่ถ้าเป็นอย่างนี้ล่ะครับ อาจารย์จะคิดอย่างไร สมมติว่าวันหนึ่งวงการวิทยาศาสตร์เสนอความรู้บางอย่างหนึ่งออกมาแล้วปรากฏว่าความรู้นั้นไปตรงกับสิ่งที่พุทธศาสนาสอน เช่น ความรู้นั้นบอกว่าโลกไม่มีสาระ ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงตลอดซึ่งตรงกับที่พุทธศาสนาสอน แล้วความรู้นี้บังเอิญนำไปใช้สร้างสิ่งแปลกประหลาดมหัศจรรย์ได้มากมาย เช่นสามารถทำให้เรานั่งอยู่ที่นี้ดี ๆ ก็สามารถไปปรากฏตัวในที่ที่หนึ่งไกล ๆ ได้อย่างน่าพิศวง สมมติวิทยาศาสตร์เกิดมีทฤษฎีที่สอดคล้องกับความคิดในพุทธศาสนา แต่มันยังสามารถนำไปสร้างสิ่งแปลกประหลาดมหัศจรรย์ได้มากมาย ทฤษฎีประเภทนี้อาจารย์คิดว่ามีส่วนช่วยให้คนศรัทธาในพุทธศาสนาหรือเปล่า หรือไม่เกี่ยว

ระวี อันที่จริงแม้ไม่เชื่อในวิทยาศาสตร์ ก็ไม่มีผลกระทบต่อการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาหรอก แต่ว่าถ้าใครจะเชื่อก็ไม่เป็นไร ถ้าเชื่อในทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ซึ่งตรงกับหลักธรรมในพุทธศาสนาแล้วใช้ความเชื่อนั้นมาสนับสนุนการปฏิบัติก็ไม่เป็นไร อาจเกิดผลดีเสียด้วยซ้ำ คำอธิบายของวิทยาศาสตร์บางอย่างอาจช่วยให้เข้าใจหลักธรรมในพุทธศาสนาเช่น ช่วยให้เข้าใจว่าโลกที่เราเห็นเป็นสีส้มต่าง ๆ นี่ที่จริงมันเป็นโลกของแต่ละบุคคล แผลงวันบินเข้ามาในห้องที่เรา นั่งกันอยู่นี้ จะเห็นห้องนี้แตกต่างไปจากที่พวกเรามองเห็นเพราะโครงสร้างของดวงตามันต่างจากเรา โลกของแผลงวันกับโลกของเราเป็นคนละโลกกัน และอาจเป็นคนละโลกกับโลกของจิ้งจก

ในบรรดาโลกที่หลากหลายที่ใครต่างก็มีเป็นของตนเองนี้ เราจะบอกว่าโลกของใครจริงกว่าใครบอกไม่ได้ นะ โลกของใครก็เป็นของคนคนนั้น เป็นจริงสำหรับคนนั้น โลกนี้เราแต่ละคนสร้างขึ้นมาจากประสบการณ์ของเราเอง อย่างที่ผมพูดเมื่อสักครู่นี้ผ่านมามาก มันเหมือนกับเราเข้าไปในโรงหนัง ไปนั่งดูจอว่าง แล้วต่อมาสิ่งต่าง ๆ ก็ปรากฏขึ้นบนจอว่างนั้นมากมาย วิจิตรพิสดารเต็มไปหมด ในช่วงนั้นเราอาจจะหลง

เคลิบเคลิ้มว่าสิ่งที่ปรากฏบนจอ นั้นคือความจริง แต่เมื่อนั่งจบแล้วจอกลับมาว่างตามเดิม เราจะรู้ว่ามีมันไม่ใช่ความจริงทุกสิ่งเกิดจากการปรุงแต่งแล้วหลงยึดของเราเอง โลกที่เราอยู่นี้ก็เช่นกันเป็นโลกที่เราแต่ละคนต่างก็ปรุงแต่งกันขึ้นแล้วยึดว่าเป็นความจริง ที่จริงเราอยู่กับคนละโลกนะ โลกของใครก็ของมัน

มารค ผมขอแบ่งคนออกเป็นสองพวก พวกแรกมีโอกาสได้มาศึกษาพุทธศาสนาจริงจัง คนพวกนี้อาจเข้าใจพุทธศาสนาแล้วเปลี่ยนวิถีชีวิตได้เองโดยไม่ต้องพึ่งคำอธิบายจากวิทยาศาสตร์ที่กล่าวถึงข้างต้น แต่คนอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสได้มาศึกษาพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง สำหรับคนประเภทนี้ถ้าอยู่ดี ๆ มีทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่พูดถึงโลกแบบเดียวกับที่พุทธศาสนาพูดแล้วทฤษฎีที่ว่านั้นยังสามารถนำไปสร้างสิ่งมหัศจรรย์ได้มากมาย วิทยาศาสตร์ดูเหมือนจะช่วยให้คนเหล่านี้เชื่อมั่นในพุทธศาสนามากขึ้นอย่างนั้นหรือเปล่า

ระวี อาจารย์กำลังพูดถึงปาฏิหาริย์ของวิทยาศาสตร์ใช่ไหม ในบางกรณีปาฏิหาริย์อาจช่วยให้คนเข้าถึงพุทธศาสนาได้ อย่างกรณีโจรองคูลีมาลเป็นต้น องคูลีมาลวิ่งไล่ตามพระพุทธเจ้า ไล่เท่าไรก็ไล่ไม่ทัน เลยยอมแพ้เข้ามาบวชในพุทธศาสนา จนวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง แต่เรื่องปาฏิหาริย์นี้ต้องระวัง ถ้าใช้ปาฏิหาริย์บ่อย ๆ เพื่อดึงคนเข้ามาหาศาสนา คนอาจยึดติดในปาฏิหาริย์นั้นก็ได้ ทีนี้เลยไม่เข้ามาถึงตัวศาสนา อันที่จริงพระพุทธเจ้าท่านพูดถึงปาฏิหาริย์ที่สำคัญที่สุดอันหนึ่งไว้คืออาเทศนาปาฏิหาริย์ หลักการของอาเทศนาปาฏิหาริย์คือการยืนยันท่าทีในการชักจูงความคิดด้วยการให้คนคนนั้นยังเห็นความจริงด้วยตัวเขาเอง นี่คือหลักทั่วไปที่พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้ ท่านจะสอนให้คนเห็นธรรมด้วยศักยภาพภายในตัวเขาเอง ปาฏิหาริย์ประเภทอิทธิฤทธิ์นั้นานทีจะทรงใช้และจะทรงใช้ในกรณีที่มีพิเศษจริง ๆ เท่านั้น

สมภาร เราจะมาที่คำถามใหม่ คำถามนี้มีว่า ในความคิดของอาจารย์ มีความรู้อะไรหรือไม่ในวิทยา-

ศาสตร์เท่าที่มีมาจากอดีตจนถึงวันนี้ที่ขัดแย้งกับหลักธรรมในพุทธศาสนา นี่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งถ้ามี ชาวพุทธควรวางตัวอย่างไรต่อความรู้ที่ว่ำนัน

ระวี อย่างที่ผมพูดมาแล้วในตอนต้น วิทยาศาสตร์เชื่อว่าโลกนี้มีสาระ โลกในความคิดของวิทยาศาสตร์คือโลกที่เต็มไปด้วยสารวัตถุ วิทยาศาสตร์เชื่อว่าสารวัตถุที่ไม่มีใจครองนี้ไม่มีมาก่อนที่จะมีสิ่งที่มีใจครอง นานเหลือประมาณมาแล้ว เข่าว่ามีการระเบิดครั้งใหญ่ แล้วจากการระเบิดนั้น สิ่งต่าง ๆ ที่ระเบิดออกมาก็วิวัฒนาการมาเป็นสิ่งต่าง ๆ จนกลายเป็นโลกอย่างที่เห็น มีเรา มีสิ่งที่มีจิตใจ แนวคิดทางวิทยาศาสตร์นี้เป็นแนวคิดที่เชื่อว่ามีสสารที่ไม่มีชีวิตจิตใจมาก่อน ก่อนที่สิ่งที่มีชีวิตจิตใจจะเกิด ในยุคนั้นซึ่งผมเรียกว่ายุคบอดไปไร้สำนึก สสารบอดไปไร้สำนึกเหล่านี้เท่านั้นที่มีอยู่ จนกระทั่งเมื่อเพียงสามพันล้านปีมานี้สิ่งมีชีวิตง่าย ๆ ที่สามารถสืบทอดชีวิตตนเองได้ก็เกิดมีขึ้น แล้วจากนั้นก็วิวัฒนาการมาเป็นสิ่งมีชีวิตที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น ที่สุดก็เกิดมีมนุษย์ขึ้นเมื่อราวสองล้านปีที่ผ่านมานี้เอง สองล้านปีเท่านั้นเองนะที่มนุษย์เราเกิดมีขึ้น ก่อนหน้านั้นเป็นเวลายาวนานถึงหนึ่งหมื่นห้าพันล้านปีที่มีเพียงสสารบอดไปไร้สำนึก เข่าว่ากันอย่างนั้น

แล้วเวลานี้สิ่งที่มีสติปัญญาที่เขาบอกว่าเพิ่งเกิดมีเมื่อสองล้านปีที่ผ่านมานี้เองก็มานั่งถกเถียงกันด้วยเรื่องความดีความชั่ว ด้วยเรื่องโลกและอะไรต่อมิอะไรที่มาของเราเป็นอย่างนั้นเองหรือผมไม่มีทางเชื่อเด็ดขาด ผมไม่เคยคิดว่า แนวคิดที่ว่าเดิมทีเดียวเมื่อหมื่นห้าพันล้านปี เกิดการระเบิดครั้งใหญ่ แล้วจากวันนั้นมาจนถึงเมื่อสองล้านปีที่ผ่านมามีเพียงสสารที่ไร้จิตสำนึก เพิ่งมีมนุษย์เมื่อหลังสองล้านปีที่ว่ำนัน จะเป็นจริง ผมว่านี่เป็นเพียงการคาดคะเนของวิทยาศาสตร์ เป็นไปได้หรือที่จะมีสสารโดยไม่มีผู้มีสติปัญญาคอยสังเกตมันอยู่

ผมเลือกที่จะมองโลกแบบขณะ การคาดคะเนเรื่องที่มาของมนุษย์ที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นเพียงบัญญัติที่ติดกันขึ้นด้วยสติปัญญาของมนุษย์ในปัจจุบันเท่านั้น

ผมไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องไปปรับเอาความคิดที่ว่ำนัน แต่ว่าความคิดนี้มันสนุกดี และก็มีคนจำนวนหนึ่งคิดถึงมัน จึงส่งกล่องอะไรต่อมิอะไรขึ้นไปส่งดูเพื่อหาหลักฐานมายืนยันว่าอดีตกาลของตนเองนั้นเป็นอย่างไร นี่คือละคร (drama) ของมนุษย์ นี่คือละครของการแสวงหาความรู้ สำหรับผมใครจะคิดจะว่่าอย่างไรก็ช่าง ผมเลือกที่จะเชื่อของผมว่า โลกของผมเป็นโลกของผมคนเดียวเท่านั้น โลกของอาจารย์ก็เป็นของอาจารย์คนเดียว โลกของใครก็ของมัน เมื่อผมตายลง โลกของผมก็แตกสลายไม่มีอะไรเหลือ ผมจะไม่รู้สึกว่่าผมได้เดินออกไปจากโลกที่เป็นจริงไปสู่ความไม่รู้ว่่าเป็นอะไร แต่ผมจะรู้สึกว่่าผมควรเดินออกไปจากโรงหนังซึ่งผมดูแล้วสนุกมาก และผมจะไม่ดูมันซ้ำอีก

มารค อันที่จริงผมคิดว่าเราไม่จำเป็นต้องเข้าใจวิทยาศาสตร์ในกรอบของสสารนิยมอย่างที่อาจารย์ระวีว่่าเพียงอย่างเดียว จริงอยู่ ภาพความคิดของวิทยาศาสตร์ตามที่อาจารย์ระวีพูดมานั้นเป็นภาพที่คนส่วนใหญ่รับเอามา แต่นั่นก็อาจเป็นเพราะเขาได้รับการศึกษาจากโรงเรียนมาอย่างนั้น แต่ในวิทยาศาสตร์เองไม่ได้บอกว่่าจะต้องเข้าใจวิทยาศาสตร์ในกรอบของสสารนิยมเท่านั้น ผมคิดว่าเราสามารถเข้าใจวิทยาศาสตร์ในกรอบของจิตนิยมก็ได้ ภายในกรอบของจิตนิยม นักวิทยาศาสตร์ก็ยังสามารถทำงานทุกอย่างไปได้ตามปกติ

ระวี แต่กรอบแบบสสารนิยมนี้มันครอบงำคนทั้งโลกนะ

มารค นั้นเพราะว่ามนุษย์อยู่ในโลกที่บังเอิญวิถีการมองโลกแบบสสารนิยมมีกำลังกว่าวิถีแบบจิตนิยม จะอย่างไรก็ตามผมคิดว่ากรอบแบบสสารนิยมเป็นของเกิน สิ่งนี้ไม่ได้อยู่ในตัววิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์ หากแต่เป็นสิ่งที่ใครก็ไม่รู้ใส่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์ อันที่จริงการบอกว่่าจิตเพิ่งมีมาเมื่อสองล้านปีนี่เอง ก่อนนั้นมีแต่สสาร เป็นการพูดที่ขัดแย้งตัวเอง คนที่คิดเป็นหน่วยก็รับความคิดนี้ไม่ได้อยู่แล้ว

สมภาร ตรงนี้ไม่ค่อยเข้าใจ อาจารย์ช่วยขยายความ
ได้ไหมครับ

มารค เอาง่ายๆ สลารมาจากไหน ตามแค่นี้สสาร-
นิยมก็จบแล้ว

ระวี การพูดว่ามีของที่ไม่มีคนรับรู้ว่ามันมี ฟังแล้ว
เข้าใจได้หรือเปล่านั้น พวกสสารนิยมพูดอย่างไร

มารค เรื่องที่เรามักจะมองวิทยาศาสตร์ในกรอบ
ของสสารนิยมนี้ผมเองก็เคยสงสัยเหมือนกันว่ามัน
มาจากสาเหตุอะไร ผมเคยไปนั่งดูตำราวิทยาศาสตร์
ระดับประถมบ้างมัธยมบ้างเพราะคิดว่าอาจเป็นไปได้
ที่สิ่งนี้อาจแฝงอยู่ในตำราแต่ไปดูเข้าจริงก็ปรากฏว่าไม่ชัด
ในตำราเหล่านี้ก็เพียงแค่พูดถึงกฎ พูดถึงการทดลอง
เป็นต้น ยกเว้นชีววิทยาที่อาจจะพูดถึงวิวัฒนาการของ
ชีวิต

ระวี บ้านเราเอาตำราฝรั่งมาแปล แล้วก็สอนกัน
ต่อๆ กันมาตามตำราที่แปลแล้วนั่น ทีนี้ตำราเหล่านี้มัน
มีข้อสรุป เมื่อเรารับเอามาเรามักจะคิดกันว่าข้อสรุป
เหล่านี้ต้องจริงตามนั้น ตำรานี้แน่นมันมีอิทธิพลจริง ๆ
ทุกสิ่งของมันพูดเหมือนกับว่าต้องจริง ตำรามันครอบงำเรา

มารค พูดเรื่องตำรามีเรื่องแปลก เมื่อดาร์วินเสนอ
ทฤษฎีก็ปรากฏว่ามีความขัดแย้งกับศาสนาที่เชื่อในพระเจ้า
ในทางตะวันตกความคิดของดาร์วินเข้ากันไม่ได้กับ
คริสต์ศาสนา คราวนี้ในบ้านเราผมว่าแปลกตรงที่อันที่
จริงแนวคิดของดาร์วินนี้ว่าไปแล้วขัดแย้งกับวัฒนธรรม
อินเดียที่เชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด บ้านเรา
นับถือพุทธศาสนาซึ่งเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด
แต่กลับไม่เห็นมีใครพูดถึงประเด็นนี้ทั้งที่เป็นเรื่องใหญ่
มาก

ส่วนที่สี่

การสอนพุทธศาสนาในโรงเรียน

สมภาร ผมขอคำถามสุดท้าย เป็นคำถามเปิด
รายการ เรื่องมีว่ามีครูในโรงเรียนประถมและมัธยม
จำนวนหนึ่งซึ่งมีหน้าที่สอนวิชาพุทธศาสนา ครูเหล่านี้
เมื่ออ่านเรื่องทางพุทธศาสนาบางเรื่องแล้วพบว่าเรื่อง
นั้นๆ ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยวิทยาศาสตร์ ยก
ตัวอย่างเช่น เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เรื่องนรกสวรรค์
เรื่องกฎแห่งกรรม เป็นต้น ก็เกิดความหนักใจ ไม่กล้า
สอนเรื่องเหล่านี้อย่างเต็มปาก ถ้าอาจารย์ได้มีโอกาส
พบครูที่ประสบปัญหาตามที่เล่ามานี้ อาจารย์คิดว่าจะ
อธิบายให้พวกเขาฟังอย่างไรครับ

ระวี เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ที่ปรากฏในพระสูตรก็ดี
ในพระพุทธรูปประวัติก็ดีเราต้องบอกว่าเรื่องเหล่านี้มัน
สืบต่อกันมายาวนาน พระไตรปิฎกเองส่วนไหนที่เป็น
พระพุทธรูป ส่วนไหนแต่งเติมเข้าไป ก็ยังไม่รู้ นั่น
ข้อหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เราอาจเข้าใจอย่างนี้ได้ว่า
เรื่องเหล่านี้อาจเป็นอุปมาหรือสัญลักษณ์ อย่างเช่น
ในพระพุทธรูปประวัติบอกว่าเมื่อประสูติก็ดำเนินไปได้เจ็ดก้าว
เราอาจจะตีความหมายว่าเจ็ดก้าวเป็นสัญลักษณ์บอก
อะไรบางอย่างก็ได้โดยไม่จำเป็นต้องเชื่อหรือเข้าใจตาม
ตัวอักษร แต่ถ้าเราจะยืนยันว่าเรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นจริงใน
ประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องที่เกิดตามที่ตัวอักษรบรรยายเอา
ไว้จริงๆ ไม่ต้องตีความหมายอะไรกันละ สิ่งที่เราต้องทำ
ก็คือต้องอธิบายตามหลักวิชาว่าเรื่องเหล่านี้มันเกิดขึ้น
ได้อย่างไร เราอาจไปดูคำอธิบายเกี่ยวกับรากฐานของ
ปาฏิหาริย์ในพุทธศาสนาซึ่งท่านแจกแจงไว้ละเอียด
แล้วก็สอนไปตามนั้น นี่ก็เป็นการสอนตามหลักวิชา
เหมือนกัน

มารค ผมว่าวิธีอธิบายตามหลักวิชาอย่างที่อาจารย์
ระวีพูดอาจจะยากเพราะหาคนที่อธิบายให้เห็นว่า
ปาฏิหาริย์เกิดได้อย่างไรตามหลักพุทธศาสนาอาจจะ
หายาก วิธีที่ผมเห็นว่าง่ายที่สุดสำหรับแก้ปัญหาเรื่องนี้คือ

ตอบว่า แค่เพียงว่าเรื่องนั้นอธิบายไม่ได้ด้วยวิทยาศาสตร์ก็ไม่ต้องเดียดร้ออะไร มีตัวอย่างเยาะเย้ยปรากฏการณ์ที่วิทยาศาสตร์อธิบายไม่ได้ เช่นอยู่ๆ คนธรรมดาคนหนึ่งเป็นผู้หญิงตามปกติไม่เคยปรากฏว่ามีเรียวกงมหาศาลแต่ก็อาจยกของหนักๆ ที่กำลังทับลูกได้ ครูต้องหาตัวอย่างซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาอย่างนี้มาให้เด็กฟังแล้วบอกว่าเป็นสิ่งที่วิทยาศาสตร์

เองก็ยังไม่มีความอธิบาย วิธีนี้อาจจะง่ายสำหรับครู ประถมมัธยมซึ่งไม่รู้ลึกซึ่งเกี่ยวกับพุทธศาสนา การอธิบายอย่างที่อาจารย์ระวีเสนอมานี้จะไปสำหรับครูเหล่านี้ ผมว่าแค่เพียงเรื่องเหล่านี้ก็อธิบายด้วยวิทยาศาสตร์ไม่ได้ไม่ต้องเดียดร้อหรือลำบากใจอะไร สิ่งทีวิทยาศาสตร์อธิบายไม่ได้เราไม่จำเป็นต้องปฏิเสธอธิบายไม่ได้ก็อธิบายไม่ได้

หมายเหตุของบรรณาธิการ

๑. พุทธทศนิกาย ปฏิสัมพันธ์กรรม พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ ข้อที่ ๗๙.
๒. ปรมัตถ์คือสิ่งที่มีอยู่จริง ตามหลักอภิธรรมจำแนกไว้สี่อย่างคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ส่วนบัญญัติคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากปรมัตถ์นั้น เช่นเรียกจิต เจตสิกและรูปที่ประกอบกันขึ้นเป็นเราจุ่มมนุษย์ เรียกรูปที่ประกอบกันขึ้นเป็นภาชนะสำหรับใส่อาหารว่าจานข้าว เป็นต้น
๓. คำว่าทวารตามหลักพุทธศาสนาหมายถึงช่องทางอันเป็นทางติดต่อระหว่างจิตกับโลกภายนอก ช่องทางที่ว่านี้มีหกคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
๔. การอธิบายทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ให้อยู่ในระดับจิตหมายความว่า ในการเขียนทฤษฎีนั้นๆ ขึ้นเป็นภาษา เมื่อจะระบุถึงสิ่งต่างๆ ในโลกทางกายภาพเช่นต้นไม้ ภาษาที่ใช้ต้องระบุว่าต้นไม้ที่จ่ามนั้นหมายถึงภาพของต้นไม้เป็นต้น ที่ปรากฏแก่จิต
๕. ภาษาปรากฏการณ์คือภาษาที่ทอนโลกทางกายภาพทั้งหมดมาอยู่ในรูปของปรากฏการณ์ ในภาษาดังกล่าว เมื่อจะกล่าวถึงสิ่งต่างๆ เช่น ถ้วยกาแฟ จะต้องมีความอธิบายว่าถ้วยกาแฟนั้นคือภาพถ้วยกาแฟ เสียงของถ้วยกาแฟเมื่อถูกเคาะสัมผัสของถ้วยกาแฟเมื่อถูกมือจับ เป็นต้น ภาษาปรากฏการณ์จะไม่ยืนยันว่ามีโลกทางกายภาพที่เป็นอิสระไม่เกี่ยวกับการรับรู้ของมนุษย์ แต่จะยืนยันว่าทุกครั้งที่เกี่ยวข้องถึงโลกทางกายภาพ โลกที่จ่ามนั้นคือสิ่งที่ปรากฏแก่จิต
๖. ในหนังสือ พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ พระเทพเวที (สมณศักดิ์สมัยนั้น) ได้เสนอเอาไว้ว่าชื่อเรื่องปาฐกถาตามที่ฝ่ายผู้จัดตั้งให้อาจจะชวนให้คนฟังเข้าใจว่าเป็นการถอดตัวของฝ่ายพุทธศาสนา ท่านเสนอให้เปลี่ยนเรื่องว่า วิทยาศาสตร์ที่มีพุทธศาสนาเป็นรากฐานควรจะเป็นอย่างไร ดู พระเทพเวที, พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕, หน้า ๑๘๒-๑๘๓.
๗. ตัวอย่างงานของนักวิทยาศาสตร์ประเภทนี้ที่ตีพิมพ์ เผยแพร่แก่สาธารณชน เช่น Buddhadasa P. Kirthisighe, ed., *Buddhism and Science*, Dehli : Motilal Banarsidass, 1984.
๘. ดู พุทธทาสภิกขุ, *ใจความแห่งศีลธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ*, ไซยา : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๘, หน้า ๑๒๗.

๙. หมายความว่าความรู้ใดก็ตามจะจัดเป็นความรู้แบบวิทยาศาสตร์ก็ต่อเมื่อความรู้นั้นเป็นไปได้ที่มีวิธีตรวจสอบว่าผิด ตัวอย่างของข้อความที่อาจตรวจสอบว่าผิดได้เช่น ช้างเอเชียยาวไม่เกินสองฟุต ข้อความนี้จะเท็จทันทีเมื่อมีหลักฐานที่แสดงว่า ช้างเอเชียบางตัวยาวเกินสองฟุต ตัวอย่างของข้อความที่ไม่อาจตรวจสอบว่าผิดได้เช่น การขโมยเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากความโลภ ในที่นี้ความโลภเป็นนามธรรม เราไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นความจริงเพียงใดที่ว่าความโลภคือสาเหตุของการขโมย แม้จะมีบางกรณีที่มีผู้ยกมาอ้างว่าไม่โลกก็ขโมยได้เช่น แม่ไม่มีเงินซื้อข้าวให้ลูกกินจึงตัดสินใจขโมย การขโมยในกรณีนี้เกิดจากความรัก เราก็ยังสามารถบ้ายเบี่ยงได้ว่า จริง ๆ แล้วผู้หญิงคนนั้นมีความโลภ เพราะถ้าไม่โลกก็ขโมยไม่ได้ ข้อความประเภทนี้จึงไม่มีทางด้อนให้จน แล้วบอกได้ว่าผิดได้

๑๐. ความรู้ที่ตรงจริงคือความรู้ที่ไม่มีทางผิดชั่ววินาที ปกติความรู้ประเภทนี้จะได้แก่ความรู้ซึ่งไม่เกี่ยวกับโลกทางกายภาพ แต่เป็นความรู้ที่เกิดจากการเล่นเกมทางความคิดของมนุษย์เช่นความรู้ในวิชาคณิตศาสตร์ เป็นต้น สองบวกสองย่อมเท่ากับสี่เสมอไม่ว่าจะบวกที่ไหน บวกในสถานการณ์เช่นไร

๑๑. ดู Albert Einstein, 'Science and Religion' in Albert Einstein, *Ideas and Opinions*, New York : Bonanza Books, 1988, p. 46.

๑๒. ดู Jeremy Bernstein, *Einstein*, London : Fontana, 1983, p. 175; Peter N. Hamilton, *Albert Einstein*, London : Lutterworth Press, 1973, p. 53 ; Max Born, 'Einstein's Statistical Theories,' in Paul Arthur Schilpp, ed., *Albert Einstein : Philosopher-Scientist*, London : Cambridge University Press, 1970, p. 176. ข้อความว่า 'พระเจ้าไม่เล่นลูกเต๋า' ไอน์สไตน์ พูดเป็นครั้งแรกในจดหมายที่เขียนถึงเพื่อนชื่อแมกซ์ บอร์น ลงวันที่ ๔ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๖ หลังจากนั้นไอน์สไตน์ก็พูดประโยคนี้อยู่เรื่อยจนเป็นประโยคที่มีชื่อเสียง

'Quantum mechanics is certainly imposing. But an inner voice tells me that it is not yet the real thing. The theory says a lot, but does not bring us any closer to the secret of the 'Old One.' I, at any rate, am convinced that *He* is not playing at dice.' (Albert Einstein, 'Letters to Max Born,' in Timothy Ferris, ed., *The World Treasury of Physics, Astronomy, and Mathematics*, London: Little Brown and Company, 1991, p. 808.)